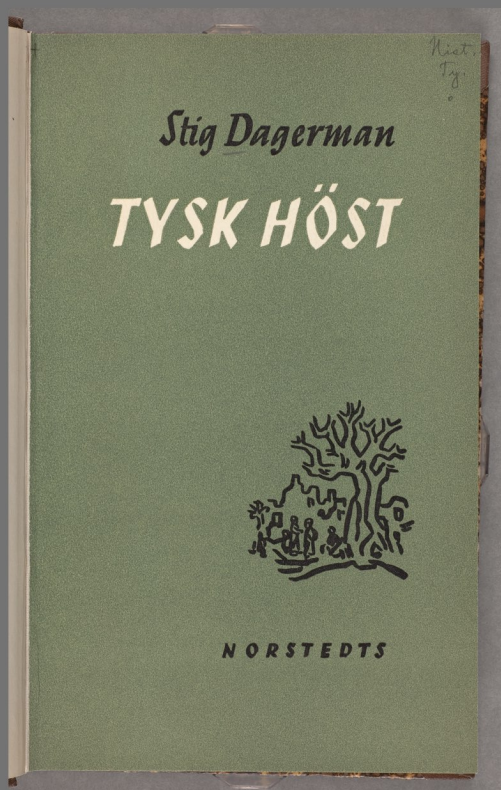

Dagerman, Stig

Tysk höst /

Tryck // / 25 R

Tillkomstår 1947

Digitaliserad år 2021

National Library of Sweden

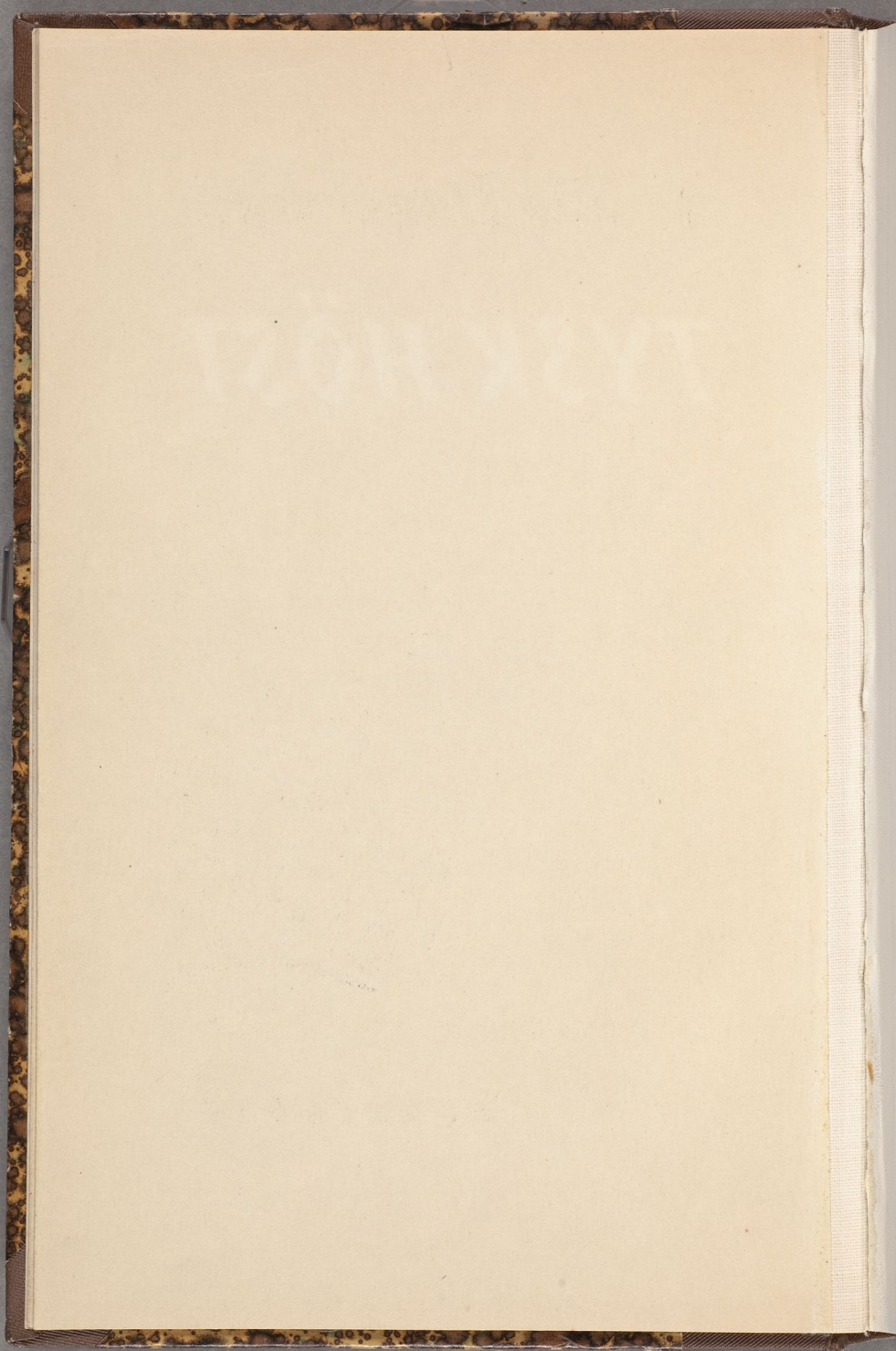
Kist.
Ty.
o

Stig Dagerman

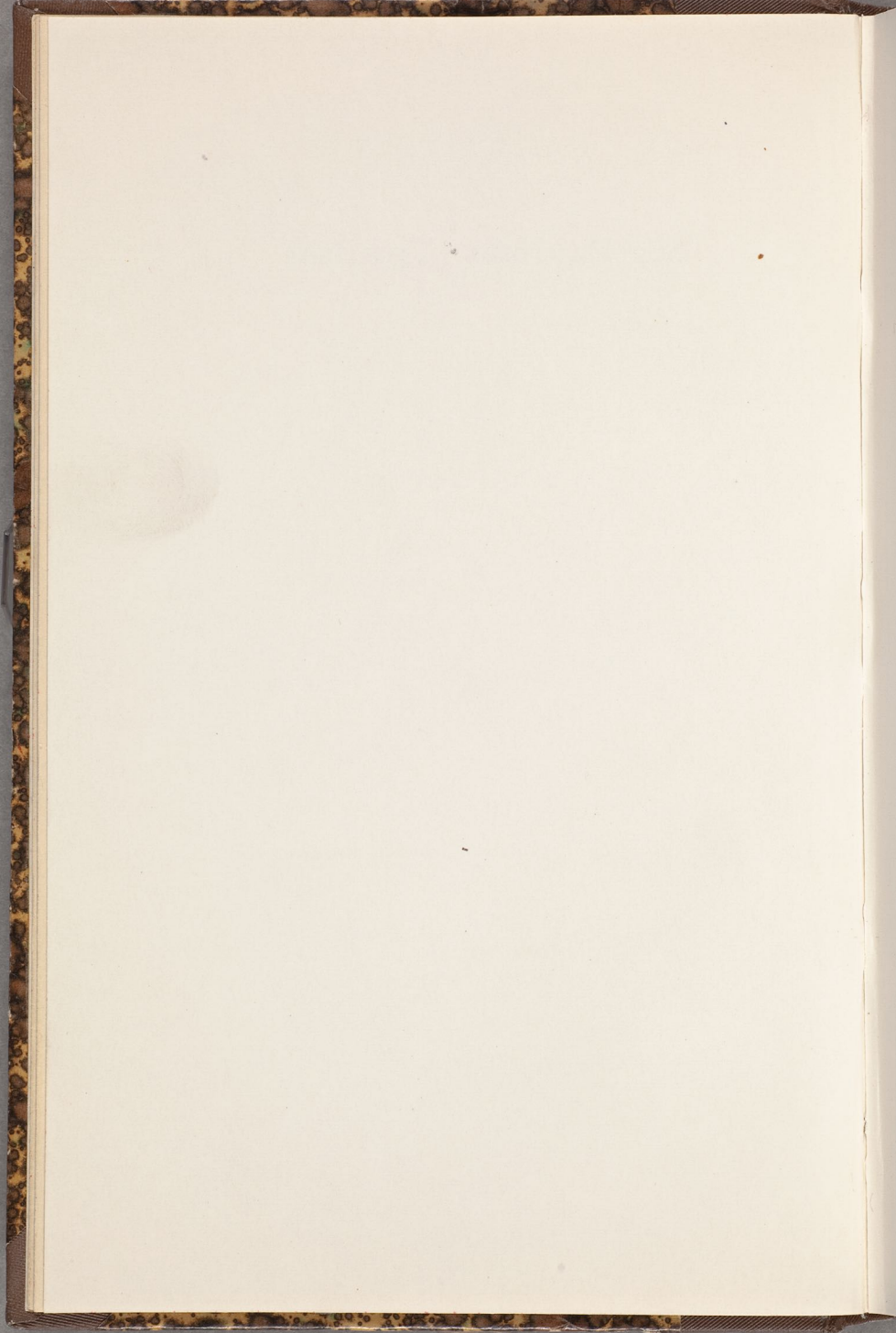
TYSK HÖST

NORSTEDTS

Stig Dagerman · Tysk höst

Tysk höst

Av STIG DAGERMAN

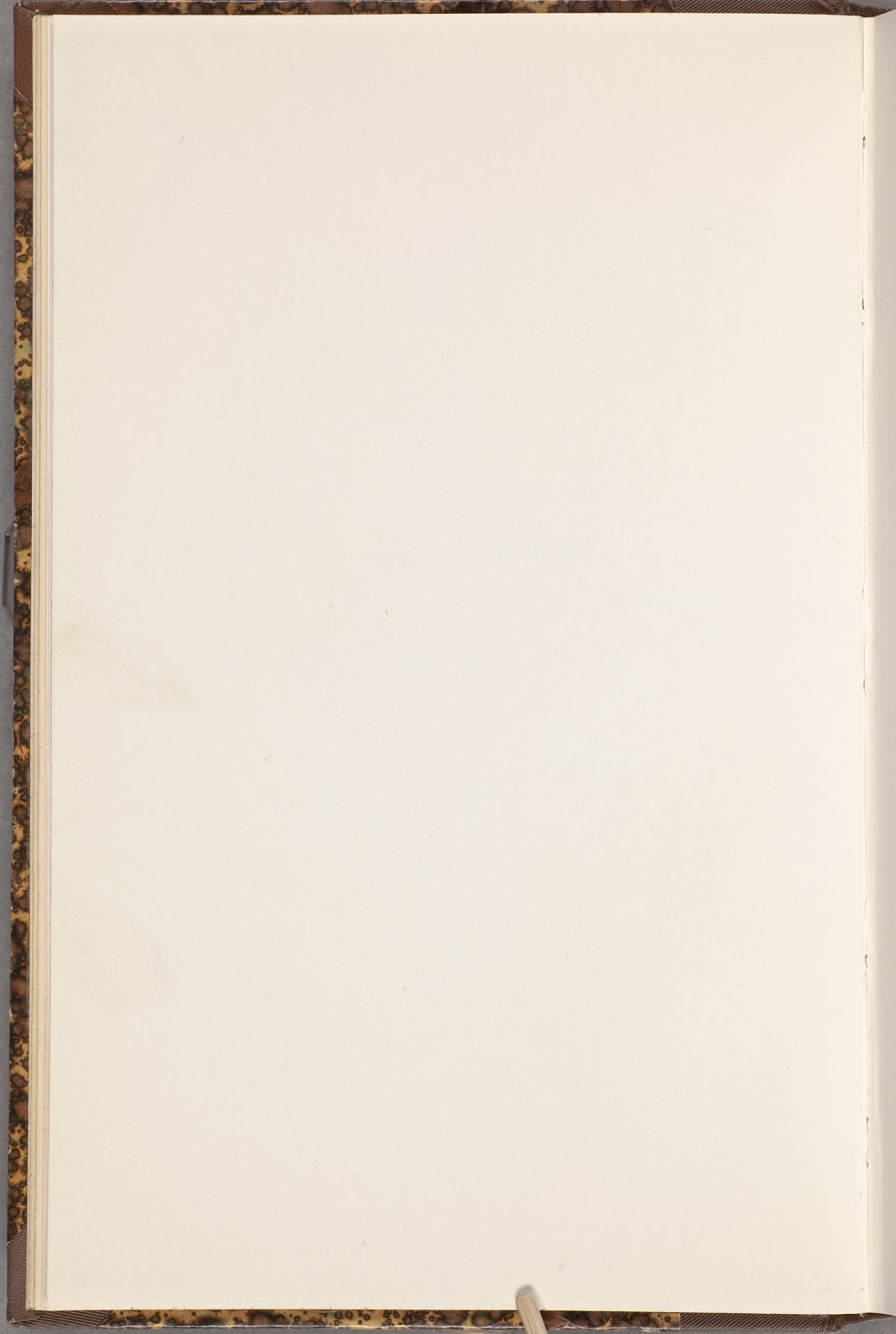
STOCKHOLM

P. A. Norstedt & Söners Förlag

Tryckt hos Kungl. Boktryckeriet
P. A. Norstedt & Söner
Stockholm 1947
471248

Till Annemarie

TYSK HÖST

Hösten 1946 föll de tyska höstlöven för tredje gången efter det berömda Churchill-talet om en stundande lövfällning. Det var en trist höst med regn och kyla, hungerkriser i Ruhr och hunger utan kriser i resten av det gamla Tredje riket. Hela hösten anlände tåg med östflyktingar till västzonerna. Trasiga, hungriga och ovälkomna människor trängdes i mörka stinkande bangårdsbunkrar eller i de höga fönsterlösa jättebunkrar som ser ut som fyrkantiga gasklockor och höjer sig som väldiga monument över nederlaget i sammanstörtade tyska städer. Dessa i yttre mening betydelselösa människor satte trots sin tystnad och sin passiva underkastelse en prägel av mörk bitterhet på denna tyska höst. De blev betydelsefulla just därigenom att de kom och aldrig upphörde att komma och genom

det antal vari de anlände. De blev betydelsefulla, kanske inte trots sin tystnad utan på grund av den, ty ingenting som uttalas kan förefalla så laddat med hot som det icke uttalade. Deras närvaro var både förhatlig och välkommen, förhatlig därför att de anländande inte hade någonting annat med sig än sin hunger och sin törst, välkommen därför att den gav näring åt misstankar, som man gärna ville bära, misstro, som man gärna ville hysa, misströstan, som man gärna ville vara besatt av.

Vem som själv upplevt denna tyska höst kan förresten säga att denna misstro inte var berättigad eller att denna misströstan var omotiverad? Det låter sig gott sägas att dessa aldrig sinande flyktingströmmar som översvämmade det tyska låglandet från trakten kring nedre Rhen och nedre Elbe till de blåsiga högplataerna kring München var en av de viktigaste inrikespolitiska händelserna i detta land utan inrikespolitik. En annan inrikespolitisk händelse av ungefär samma betydelse var regnet som stod två fot djupt i Ruhrområdets bebodda källare.

(Man vaknar, om man överhuvudtaget sovit, frysand i en säng utan filter och går i kallt vatten över fotknölna fram till kaminen och försöker få eld på några sura grenar från ett bombat träd. Någonstans i vattnet bakom hostar barn vuxet och tuberkulöst. Får man så småningom eld i denna kamin, som man med fara för eget liv förlöst ur en störtande ruin och vars ägare sedan ett par år låg begravd några meter under den, slår röken ut i källaren och de redan hostande hostar ännu mera. På kaminen står en gryta med vatten — vatten finns det gott om — och man böjer sig ner över vattnet på golvet och plockar upp några potatisar som ligger på källargolvets osynliga botten. Den som står i kallt vatten över fotknölna lägger dessa potatisar i grytan och väntar att de med tiden skall bli ätbara, fast de var frusna redan när man lyckades få tag på dem.

Läkare som berättar för utländska intervjuare om dessa familjers matvanor säger att det de kokar i dessa grytor är obeskrivligt. I själva verket är det inte obeskrivligt, lika lite som hela deras sätt att existera är obeskriv-

ligt. Det anonyma kött som de på ett eller annat sätt kan lyckas komma över eller de smutsiga grönsaker som de hittat gud vet var är inte obeskrivliga, de är djupt oaptitliga, men det oaptitliga är inte obeskrivligt, bara oaptitligt. På samma sätt kan man bemöta invändningen att de lidanden som barnen i dessa källarbassänger får genomgå är obeskrivliga. Om man vill det låter de sig beskrivas alldeles förträffligt, låter sig beskrivas på det sättet att den som står i vattnet vid kaminen helt enkelt lämnar den åt sitt öde och går till sängen med de tre hostande barnen och befäller dem att genast ge sig iväg till skolan. Det är rökigt, kallt och hungrigt i denna källare, och barnen som sovit fullt påklädda går ut i vattnet som når nästan till de trasiga skornas skaft, genom den mörka källargången där folk sover, uppför den mörka trappan där folk sover och ut i den kyliga och våta tyska hösten utanför. Det dröjer två timmar tills skoian börjar, och lärarna berättar för utländska besökare om föräldrarnas obarmhärtighet att kasta ut sina barn på gatan. Men man kan tvista med dessa lärare om vad

barmhärtighet i det här fallet skulle betyda. Den nazistiske aforistikern talade om att bödelns barmhärtighet låg i det snabba eller var det det säkra hugget. Dessa föräldrars barmhärtighet ligger i att köra ut sina barn från vattnet inomhus till regnet utomhus, från den råa källarfukten till gatans gräväder.

Naturligtvis går de inte till skolan, dels därför att skolan inte är öppen, dels därför att »gå till skolan» bara var en eufemism av det slag som nöden skapar massvis åt dem som måste tala nödens språk. De går ut för att stjäla eller försöka komma över något ätbart genom stöldens teknik eller någon oskyldigare om någon sådan finns. Man skulle kunna beskriva dessa tre barns »obeskrivliga» morgonvandring fram till det klockslag då skolan verkligen börjar och sedan ge en rad »obeskrivliga» bilder från deras förehavanden på skolbänken, hur griffeltavlor är spikade för fönstren för att utestänga kylan, men hur dessa samtidigt utestänger ljuset så att man måste ha en lampa brinnande hela dan, en lampa med så svagt ljus att det endast med

yttersta svårighet är möjligt att läsa den text man skall skriva av, hur utsikten från skolgården är beskaffad, så nämligen att den på tre sidor är omgiven av cirka tre meter höga ruinhögar av internationell typ och att dessa ruinhögar samtidigt fungerar som skoloaletter.

Samtidigt vore det på sin plats att beskriva de »obeskrivliga» förehavanden som dessa som stannat hemma i sitt vatten fyller sin dag med eller de »obeskrivliga» känslor som fyller modern till tre hungriga barn, när de frågar henne varför hon inte målar sig som tant Schulze och därefter får choklad och konserver och cigarretter av en allierad soldat. Och ärligheten och det moraliska förfallet i denna vattenfyllda källare är bägge så »obeskrivliga» att denna moder svarar att inte ens en befrielsearmés soldater är så barmhärtiga att de håller till godo med en smutsig, utsläpad och snabbt åldrande kropp när staden är full av yngre, starkare och renare kroppar.)

Utän tvivel var denna höstliga källare en inrikespolitisk händelse av största vikt. Ytter-

ligare en sådan händelse var gräset, buskarna och mossorna som grönskade på ruinhögar i exempelvis Düsseldorf och Hamburg (det är tredje året i rad herr Schumann passerar förbi grannkvarterets ruiner på väg till sin arbetsplats på banken och han tvistar varje dag med sin hustru och sina arbetskamrater om grönskan är att anse som ett framsteg eller en tillbakagång). De vita ansiktena hos folk som bor i bunker på fjärde året och så slående påminner om fiskar när de kommer upp i dagen för att snappa luft och de uppseendeväckande röda ansiktena hos vissa flickor som några gånger i månaden gynnas med chokladkakor, en ask Chesterfield, reservoarpenor eller tvålar var två andra, lätt konstaterade fakta som satte sin prägel på denna tyska höst, liksom de, ehuru i något mindre utsträckning eftersom situationen genom de ständigt anländande östflyktingarna stadigt försämrades, givetvis också utmärkt den föregående tyska vintern, våren och sommaren.

Det är naturligtvis alltid trist med uppräknings, i synnerhet om det är trista saker som räknas upp, men i speciella fall kan det ändå

vara nödvändigt att göra det. Om man vill våga sig på en kommentar till de stämningar av bitterhet mot de allierade, blandad med självförakt, av apati, av en allmän böjelse för jämförelser till det närvarandes nackdel, som utan tvivel slog emot besökaren denna trista höst, är det nödvändigt att hålla en hel rad konkreta tilldragelser och fysiska tillstånd i minnet. Det är av vikt att minnas att uttalanden som tydde på missnöje med och till och med misstro mot de segrande demokratiernas goda vilja inte gjordes i ett lufttomt rum eller från en teaterscen med ideologisk repertoar utan i alldeles påtagliga källare i Essen, Hamburg eller Frankfurt am Main. Till den höstliga bilden av familjen i den vattenfyllda källaren hör nämligen också en journalist som försiktigt balanserande på utlagda plankor intervjuar familjemedlemmarna om deras synpunkter på den nystartade tyska demokratin, frågar om deras förhoppningar och illusioner — och framför allt: frågar om denna familj hade det bättre under Hitler. Det svar som besökaren därvid får gör att han med en bugning av vrede, vämjelse

och förakt hastigt drar sig baklänges ur det illaluktande rummet, tar plats i sin förhyrda engelska automobil eller amerikanska jeep för att en halvtimme senare vid en drink eller ett gott glas äkta tyskt öl i baren på presshotellet författa en betraktelse över ämnet »Nazismen lever i Tyskland».

Den uppfattning om det andliga tillståndet i detta den tredje höstens Tyskland, som denne journalist och många andra journalister eller utländska besökare överhuvudtaget vidarebefordrade till världen och därmed bidrog att göra till denna världs egendom var naturligtvis på sitt sätt riktig. Man frågade källartyskar om de hade det bättre under Hitler och dessa tyskar svarade: ja. Man frågar en drunknande om han hade det bättre när han stod uppe på kajen och den drunknande svarar: ja. Man frågar någon som svälter på två skivor bröd om dagen om han hade det bättre när han svalt på fem och får utan tvivel samma svar. Varje analys av det tyska folkets ideologiska position under denna svåra höst, vars gränser naturligtvis också bör flyttas fram att gälla närvarande tid i den

mån de skärpta former av nöd och elände som utmärkte den fortfar att vara aktuella, blir djupt oriktig om den inte samtidigt förmår skänka en tillräckligt etsande bild av den miljö, av det sätt att leva som de människor, vilka man analyserar, tilldömts. En erkänt skicklig fransk journalist bad mig i all välmening och i objektivitetens intresse att läsa tyska tidningar i stället för att titta på tyska bostäder eller lukta i tyska grytor. Är det inte något av den inställningen som präglar en stor del av världsoptionen och som fått den judiske bokförläggaren mr Gollancz i London att efter sin tyska resa hösten 1946 se »Västerlandets värden i fara», värden som består i respekt för personligheten även om denna personlighet förverkat vår sympati, och medlidande, det vill säga förmåga att reagera inför lidandet, detta lidande må sedan vara oförskyllt eller förskyllt.

Man hör rösterna som säger, att det var bättre förr, men man isolerar dem från det tillstånd deras ägare befinner sig i och lyssnar till dem på samma sätt som man lyssnar till en röst i etern. Man kallar det objekti-

vitet därför att man saknar fantasi nog att föreställa sig detta tillstånd, ja skulle av moraliska anständighetsskäl tillbakavisa en sådan fantasi därför att den vädjade till ett orimligt medlidande. Man analyserar; i själva verket är det utpressning att analysera den hungriges politiska inställning utan att samtidigt analysera hungern.

Om det förflutnas grymheter, utövade av tyskar i och utanför Tyskland, kan givetvis inte råda mer än en mening, eftersom det om grymheten överhuvudtaget, på vilket sätt och av vilka den än utövas, inte kan råda mer än en mening. En annan sak är om det nu är riktigt, ja om det inte i sin tur är grymt att betrakta de tyska lidanden, som bland annat redovisas i denna bok, som rättvisa därför att de utan tvivel är följder av ett misslyckat tyskt erövringskrig. Redan ur juridisk synpunkt är ett sådant betraktelsesätt i hög grad felaktigt, därför att den tyska nöden är kollektiv, medan de tyska grymheterna trots allt inte var det. Vidare är hungern och frysandet inte upptagna bland den juridiska rättvisans straffsatser av samma orsak

som tortyr och misshandel inte är det, och en moralisk dom som dömer de anklagade till en icke människovärdig tillvaro, det vill säga till en tillvaro som sänker de dömdas människovärde i stället för att höja det, vilket ju bör vara den jordiska rättvisans utsagda avsikt, har själv ryckt undan grunden för sin rätt att existera.

Själva skuld- och vedergällningsprincipen kunde få åtminstone ett sken av berättigande, om de dömande själva hyllade sig till en princip rakt motsatt den som ledde till att de flesta tyskar fick uppleva denna höst som ett kallt och regnigt ruinhelvete. Så är ju inte fallet: den kollektiva anklagelsen mot det tyska folket gäller ju i själva verket lydnaden i absurdum, lydnad även i fall där olydnad hade varit det enda mänskligt berättigade. Men är inte samma lydnad när allt kommer omkring det betecknande för individens förhållande till sin överhet i alla världens stater. Inte ens i mycket milda tvångsstaten kan det undvikas att medborgarens lydnadsplikt mot staten kolliderar med hans plikt till kärlek till eller aktning för hans nästa (vräknings-

förrättaren som kastar ut en familjs möbler på gatan, officeren som låter någon underlydande dö i en strid som inte angår honom). När allt kommer omkring är det ju det principiella erkännandet av tvånget till lydnad som är det väsentliga. Har detta medgivande en gång gjorts visar det sig snart att den stat som kräver lydnad har medel till sitt förfogande att framtvunga lydnad också i det mest motbjudande. Lydnaden mot staten är odelbar.

Journalisten som backade ut ur den vattenfyllda källaren i Ruhr är därför, i den mån hans reaktion var betingad av medvetna moraliska principer, en omoralisk person, en hycklare. Själv anser han sig vara realist, men ingen är mindre realist än han. Han har med egna öron hört den hungriga familjen bekänna att den hade det bättre under Hitler. När han hört många andra familjer i många andra och kanske något bättre källare eller bostadsrum bekänna samma sak drar han därav den slutsatsen att det tyska folket alltjämi är nazistiskt infekterat. Här består hans brist på realism i att han betraktar tyskarna

som ett fast sammansvetsat block, utstrålande nazistisk kyla, och inte som en mångfald hungrande och frysande individer. Särskilt upprörd blir han över svaret på hans intrikata fråga därför att han anser att det är de tyska källarmänniskornas plikt att dra politiska lärdomar av källarfukten, av lungsoten, av bristen på mat, kläder och värme. Kärnan i dessa lärdomar bör vara att Hitlers politik och deras egen medverkan till dess genomförande störtade dem själva i fördärvet, det vill säga ner i denna vattenfyllda källare. Hur sant detta än kan vara tyder själva problemställningen ändå på bristande realism och bristande psykologisk insikt hos den berörde.

Man krävde av dem som just genomled denna tyska höst att de skulle lära av sin olycka. Man tänkte inte på att hungern är en mycket dålig pedagog. Den som är riktigt hungrig anklagar inte, om han själv är alldeles hjälplös, sig själv för sin hunger utan i stället dem från vilka han menar sig kunna ha hjälp att vänta. Inte heller befordrar hungern sökandet efter orsakssamman-

hang, den permanent hungrige orkar inte hitta något annat samband än det mest närallig-gande, vilket i det här fallet betyder att han anklagar dem, som störtat den regim som förut handhaft hans försörjning, för att nu sköta denna försörjning sämre än han var van vid.

Detta är naturligtvis inte särskilt moraliskt tänkt, men hunger har ingenting med moral att göra. »Erst kommt das Fressen, dann die Moral...» Tolvskillingsoperan uppfördes på åtskilliga ställen i Tyskland under hösten och mottogs med förtjusning men med en annan sorts förtjusning än förr: det som förr hade varit sjudande samhällskritik, ett med djävulsk skärpa formulerat öppet brev till det sociala ansvaret var förvandlat till en den sociala ansvarslöshetens höga visa.

En lika klen pedagog är kriget. Försökte man pumpa källartysken på hans lärdomar av kriget fick man dessvärre inte veta att just det lärt honom att hata och förakta den regim som inlett det, helt enkelt därför att ständig dödsfara inte gärna har mer än två saker att lära ut: att vara rädd och att dö.

Den situation som besökaren hösten 1946 fann det tyska folket försatt i var med ett ord sådan att det framstod som en moralisk omöjlighet att dra några som helst slutsatser av dess ideologiska inställning. Hunger är ju en form av otillräknelighet, inte bara ett fysiskt men också ett psykiskt tillstånd som ger ytterst liten plats åt de långa tankarna. Detta gjorde att man naturligtvis fick höra många saker som bekom en ytterst illa men som ändå i den föreliggande situationen inte gav en rätt till tvärsäkra prognoser. Personligen hörde jag ingenting som var mer fränstötande än ett yttrande av en bankdirektör i Hamburg, som ansåg att norrmännen trots allt borde vara tacksamma över den tyska ockupationen, eftersom den hade gett dem en hel del fjällvägar!

Apati och cynism («...dann kommt die Moral.») var två tillstånd som också utmärkte reaktionen på de två viktigaste politiska tilldragelserna: avrättningarna i Nürnberg och de första fria valen. Hamburgarna stod i gråa hopar framför de annonstavlor som tillkännagav att dödsdomarna gått i verkställig-

het. Ingen sa ett ord. Man bara läste och gick sedan vidare. Man såg inte ens allvarlig ut, bara likgiltig. I en högre flickskola i Wuppertal infann sig visserligen eleverna sorgklädda den 15 oktober, på en bro i Hannover hade man nattetid målat »Pfu! Nürnberg» med stora vita evighetsbokstäver, framför en affisch uppsatt i en U-Bahnstation och föreställande ett bombardemang grep mig en man i armen och väste: »De som har gjort det där blir inte dömda inte.» Men det var bara undantag som ytterligare underströk den tysta likgiltigheten. I det dödysta Berlin såg den 20 oktober, det fria valets födelsedag, ut som alla andra döda söndagar. Det fanns inte ens en biton av entusiasm eller glädje i de dödysta väljarskarorna.

Det var val på skilda håll i Tyskland under hela hösten. Valdeltagandet var kanske överraskande livligt, men den politiska aktiviteten inskränkte sig till röstningsproceduren. Situationen var också sådan att slutsatserna av valutgången måste dras med den yttersta försiktighet. En socialdemokratisk seger och ett kommunistiskt nederlag — två klara fak-

ta men långtifrån så entydiga som de skulle vara i ett normalt fungerande samhälle. Den socialdemokratiska valpropagandan sysslade kraftigt med utrikespolitiska problem, det vill säga med Ryssland, den kommunistiska huvudsakligast med inrikesproblemen, det vill säga med brödet. Eftersom förhållandena i källarna var sådana som de var är det fel att säga att valresultaten tydde på en demokratisk instinkt hos det tyska folket men rätt att säga att rädslan tydligen var starkare än hungern.

Lika fel som det är att dra några generella slutsatser om nazismens insteg hos tyskarna med ledning av bittra glosor kastade ur tyska källare, ett lika stort misstag måste det vara att nämna ordet demokrati i samband med den tyska höstens röstsiffror. Lever man på svältgränsen kämpar man i första hand inte för en demokrati utan för att avlägsna sig så långt som möjligt från denna gräns. Frågan är rent av om de fria valen inte kom vid en alltför tidig tidpunkt. Som uppfost-
ran till demokrati blev de i varje fall rätt meningslösa, därför att de motverkades av

så många betydelsefulla, negativa faktorer på det utrikespolitiska planet: de tyska politikernas inskränkta rörelseförmåga gjorde att de fria valen av skeptikerna kom att betraktas med misstro, som en taktisk fint från de allierades sida i avsikt att leda över missnöjet med försörjningspolitiken från de allierade till de tyska myndigheterna. En åskledare och ingenting annat. Förutsättningarna för demokrati hette inte fria val utan en förbättrad försörjningssituation, en tillvaro med hopp. Allt som gjorde denna tillvaro hopplösare: sänkta ransoneringar och som kontrast de allierade soldaternas välmåga, de slarviga demontagen där beslagtagna materiel fick ligga och rosta sönder i höstregnen, sättet att låta fem tyska familjer bli hemlösa för att bereda plats för en allierad familj och framför allt metoden att söka utrota militarism med en militärregim, att försöka uppamma förakt för tyska uniformer i ett land översvämmat av allierade, allt detta bidrog också till att göra jordmånen för demokrati ofruktbarare i stället för gynnsammare, vil-

ket senare borde ha varit ett självklart intresse.

Journalisten som backade ut ur den höstliga källaren borde med ett ord ha varit ödmjukare, ödmjuk inför lidandet, hur förskyllt detta än var, därför att det förskyllda lidandet är lika tungt att bära som det oförskyllda, det känns lika mycket i magen, bröstet och fötterna, och dessa tre högst konkreta smärtor bör inte glömmas för den råa fläkt av bitterhet som slog upp ur en regnig tysk efterkrigshöst.

RUINER

När alla andra tröster är förbrukade måste man finna på en ny sorts tröst, även om den skulie råka bli absurd. I tyska städer händer det ofta att folk ber främlingen bekräfta att just deras stad är den mest sönderbrända, sönderslagna och igenrasade i hela Tyskland. Det gäller inte att finna en tröst i bedrövelsen, själva bedrövelsen har blivit en tröst. Samma människor blir missmodiga när man säger dem att man har sett värre saker på andra håll. Och kanske har man inte rätt att säga det; varje tysk stad är värst när man måste leva i den.

Berlin har sina amputerade kyrktorn och sina ändlösa rader av krossade regeringspalats, vilkas halshuggna preussiska kolonnader vilar sina grekiska profiler på trottoarerna. I Hannover sitter kung Ernst August framför

stationshuset på Tysklands enda feta häst och är praktiskt taget det enda som kommit undan utan en skråma i en stad som en gång hade hus för fyrahundrafemtiotusen människor. Essen är en mardröm av avklädda, fry-sande järnkonstruktioner och uppslitna fabriksmurar.

Kölns tre Rhenbroar ligger sjunkna sedan två år tillbaka, och domen står dyster, sotig och ensam mitt i en ruinhög med ett sår av färskt rött tegel i sidan, som ser ut att blöda när det skymmer. De små hotfulla svarta medeltidstornen har rasat ner i Nürnbergs vallgravar, och i Rhenlandets småstäder sticker revbenen ut från bombade korsvirkeshus. Ändå finns det en stad som tar betalt för att visa en ruin: det skonade Heidelberg, vars gamla vackra slottsruin ser ut som en djävulsk parodi i ruinernas tid.

Annars är det värst överallt — ja kanske. Men om man är lysten på rekord, om man vill bli expert på ruiner, om man önskar en provkarta på allt vad en uttraderad stad kan bjuda i ruinväg, om man vill se inte en stad

av ruiner utan ett landskap av ruiner, öds-
ligare än en öken, vildare än ett fjäll och
lika fantastiskt som en ångestdröm är det kan-
ske ändå bara en tysk stad som räcker till —
Hamburg.

Det finns ett område i Hamburg som en
gång var en stadsdel med raka breda gator,
torg och planteringar, femvåningshus med
gräsmattor framför, garage, krogar, kyrkor
och bekvämlighetsinrättningar. Det börjar vid
en station på en förortsbana och sträcker sig
en bit förbi nästa.

Man åker en kvart med tåget och har en
oavbruten utsikt över någonting som ser ut
som en ofantlig avstjälpningsplats för trasiga
husgavlar, ensamstående husväggar med tom-
ma fönsterhål som med vidöppna ögon stir-
rar ned på tåget, odefinierbara husrester med
breda svarta minnen av brandrök, höga och
djärvt skulpterade som segermonument eller
små som medelstora gravstenar.

Rostiga bjälkar sticker upp ur grushögarna
som stävarna på för länge sedan sjunkna bå-
tar. Metersmala pelare som ett konstnärligt
öde skurit ut ur störtade husblock reser sig

ur vita högar av krossade badkar eller gråa högar av sten, söndersmulat tegel och sönderstekta värmeelement. Varsamt behandlade fasader utan någonting att vara fasader för står där som scenbilder till teatrar som aldrig blev av.

Alla geometrins mönster finns företrädde i denna treåriga variant av Guernica och Coventry: regelrätta kvadrater av skolväggar, små eller stora trianglar, romber och ovaler av yttermurarna till de väldiga hyreskaserner som ännu våren 1943 reste sig mellan stationerna Hasselbrook och Landwehr.

Genom denna ofantliga ödemark går tåget med normal hastighet i ungefär en kvart, och under denna tid upptäcker jag och min tiggande ciceron från tågönstret inte en människa i detta område som en gång var ett av Hamburgs mest tätbefolkade. Tåget är fullt som alla tyska tåg, men utom vi två finns det inte en människa som ser ut genom fönstret för att få en skymt av Europas kanske ohyggligaste ruinfält, men när jag ser upp möter jag blickar som säger: »Någon som inte hör hit.»

Främlingen röjer sig genast genom sitt intresse för ruiner. Att bli immun tar tid, men man blir det. Min ciceron är det för längesen, men hon har ett rent personligt intresse av månlandskapet mellan Hasselbrook och Landwehr. Hon bodde där i sex år, men har inte återsett det sedan en aprilnatt 1943 när bombstormen drog över Hamburg.

Vi stiger av tåget i Landwehr. Jag tycker vi borde vara ensamma om att lämna tåget, men vi är det inte. Det finns andra än turister som har anledning att komma hit, det finns folk, som bor här fast man inte ser det från tåget. Ja, man ser det knappast ens från gatan. Vi går en stund på de före detta gatornas före detta trottoarer och letar efter ett före detta hus som vi aldrig hittar. Vi väjer för de förvridna resterna av någonting som vid en närmare undersökning visar sig vara sönderbrända bilar som ligger på rygg i gruset. Vi ser in genom de gapande hålen i trasiga hus där bjälkarna vrider sig som serpentin ner genom våningarna. Vi snubblar över vattenledningsrör som slingrar ut från ruinerne. Vi stannar framför hus där ytterväggen

ryckts bort som i ett av dessa populära dramer där åskådaren får se livet levas i flera plan samtidigt.

Men här spanar man förgäves till och med efter minnen av mänskligt liv. Endast värmelementen klänger sig ännu fast vid väggarna som stora skrämda djur, men annars är allt som kunde brinna försvunnet. Det blåser inte i dag, men när det blåser slamrar vinden i värmeelementen, hela denna dödstysta före detta stadsdel fylls av ett sällsamt hamrande ljud. Då händer det ibland att ett element plötsligt lossnar och faller ner och dödar någon som går där nere och söker kol i ruinens innandömen.

Att söka kol — det är en av orsakerna till att folk stiger av tåget vid Landwehr. Med ett förlorat Schlesien i tankarna, inför utsikten att förlora Saarområdet och med ett Ruhr vars ställning är långtifrån oomstridd talar sarkastiska tyskar om ruinerna som Tysklands enda kolgruvor.

Men hon i vars sällskap jag söker ett hus som inte finns är inte så sarkastisk. Hon är en

tysk halvjudinna som genom att göra sig så osynlig som möjligt klarat sig undan terrorn och kriget. Hon var i Spanien tills Franco gjorde det omöjligt för henne att stanna och for tillbaka till Tyskland efter Francosegern. Hon bodde i närheten av Landwehr tills huset slogs sönder av engelska bomber. Hon är en spänstigt bitter kvinna som förlorade alla ägodelar vid bombardemangen av Hamburg men tro och hopp vid bombardemangen av Guernica.

Vi går omkring på denna ändlösa, slarviga kyrkogård som är så hopplös att orientera sig i, eftersom det inte finns någonting som skiljer ett utraderat kvarter från ett annat. På någon kvarlämnad vägg hänger en gatskylt kvar och ser håfull ut, av ett helt hus finns ingenting annat än portgången, krönt av ett meningslöst nummer, bevarat. Skyltarna från gamla frukt- eller köttaffärer som begravts under spillrorna sticker upp ur gruset som gravskrifter, men i huset bredvid gnistrar plötsligt ett ljus ur en källare.

Vi har kommit in i en trakt som har haft turen att få källarna skonade. Husen har ra-

sat ihop, men källartaken har hållit och betyder tak över huvudet för hundratals utbombade familjer. Vi ser in genom de små fönstren till dessa små rum med nakna cementväggar, en kamin, en säng, ett bord, i bästa fall en stol. Det sitter barn på golven och leker med en sten, en gryta står på kaminen. I ruinen ovanför fladdrar vit barntvätt på en lina spänd mellan ett förvridet vattenledningsrör och en störtad järnbalk. Röken från kaminerna letar sig ut genom sprickorna i sönderfallande murar. Tomma barnvagnar väntar utanför källarfönstren.

En tandläkare och några små livsmedelsaffärer har också installerat sig på bottnen av en ruin. Överallt där det finns en gnutta jord kvar odlar man rödkål.

— Tyskarna är ett duktigt folk i alla fall, säger min ciceron och tiger.

I alla fall. Det låter som om hon beklagar det.

Längre ner på gatan står en engelsk lastbil med surrande motor. Några engelska soldater har klivit ur och böjer jollrande knä framför några småbarn.

— Engelsmännen är snälla mot barnen i alla fall, säger hon då.

Det låter som om hon beklagar det också.

Men när jag vill beklaga henne ^{för} till förlusten av sitt hem är hon en av de mycket få som säger:

— Det började i Coventry.

Repliken låter nästan för klassisk för att verka äkta, men i hennes fall är den äkta. Hon vet allt om vad som har hänt i kriget, och ändå, eller kanske just därför, är hennes fall så tragiskt.

Det finns nämligen i Tyskland en stor grupp ärliga antifascister som är mer besvikna, hemlösa och besegrade än någonsin de nazistiska medlöparna, besvikna därför att befrielsen inte blev så radikal som de hade tänkt sig, hemlösa därför, att de inte vill solidarisera sig vare sig med det tyska missnöjet, i vars ingredienser de tycker sig spåra alltför mycket dold nazism, eller med den allierade politiken, vars eftergivenhet gentemot de forna nazisterna de iakttar med bestörtning, och slutligen besegrade därför att de tvivlar på att de

som tyskar kan ha några som helst aktier i den allierade slutsegern, samtidigt som de inte är lika övertygade om att de som antinazister inte har några andelar i det tyska nederlaget. De har dömt sig själva till fullständig passivitet eftersom aktivitet betyder samarbete med de tvivelaktiga element som de lärt sig hata under tolv års förtryck.

Dessa människor är Tysklands vackraste ruiner, men tills vidare lika obeboeliga som de sammanstörtade husmassorna mellan Hasselbrook och Landwehr, som luktar fränt och bittert av slocknade bränder i den våta höstskymningen.

BOMBAD KYRKO GÅRD

Det står en man på en bro i Hamburg och säljer en liten praktisk anordning att klämma fast på kniven när man skall skala potatis. Han spelar så stor teater när han visar att skalén genom den nya uppfinningen kan bli hur tunn som helst, att alla vi som stått vid broräcket och sett på hur tunga svarta prämar bräddade med ruingrus stakas upp för kanalen sliter oss loss och omringar honom. Säkert blir man inte mätt av att skämta med sin hunger ens i Hamburg, men att kunna skratta åt den skänker en angenäm form av glömska som nödens Tyskland sällan tvekar att begagna sig av.

Försäljaren på bron håller upp sin enda lilla demonstrationspotatis mot höstsolen och säger att visserligen är det ett hundgöra att skala potatis så stora som ransonerna är, men . . . Det är samma slags humor som en fiskhand-

lare i närheten visar när han sätter upp ett stort, indignerat anslag i sitt tomma skyltfönster: Tänk, att höja fiskransonerna nu när det är så ont om omslagspapper. Mannen får också skrattarna på sin sida, men inte köparna — ännu.

Men vid ena broändan är en spårvagnshållplats. En liten gumma med en stor säck potatis har just kommit upp på plattformen då vagnen sätter i gång. Säcken välter, snöret går upp, gumman skriker när vagnen rullar förbi oss och potatisarna börjar trumma mot brobanan. Det uppstår en våldsamt rörelse bland dem som trängs kring försäljaren, och när spårvagnen passerat står han nästan ensam vid broräcket medan hans publik knuffas om potatisen mellan tutande engelska armébilar och krigsmålade Volkswagen. Skolynglingarna fyller sina portföljer, arbetare stoppar fickorna fulla, husmödrar öppnar sina handväskor för Tysklands mest efterträdade frukt — och två minuter senare står alla skrattande och köplystna kring försäljaren av en uppfinning för utvinnande av Tysklands tunnaste potatisskal efter en av dessa tvära

omkastningar från ilska till gemyt som gör hamburgaren så spännande och så riskabel att umgås med.

Men varför skrattar inte fräulein S.? När jag lämnar bron i sällskap med fräulein S. frågar jag henne rent ut varför hon inte skrattade, men i stället för att svara säger hon bittert:

— Det är Tyskland av i dag — våga livet för en potatis.

Men i själva verket är det bara vad man kan vänta sig av fräulein S., att inte skratta åt nöden på Hamburgs gator. Fräulein S. är efter sammanbrottet tjänsteman i en arbetsnämnd i Hamburg, men var tidigare innehavare av en fiskaffär, som blev uppbränd vid celluloidbombardemangen 1943. Nu ägnar hon två timmar av dagen åt att inspektera ett ruindistrikt, kontrollera att alla arbetsföra är i arbete och se till att de som inte kan ta vara på sig själva kommer under vård. Den som introducerade mig för fräulein S. anförtrrodde mig att hon är en av de många tyskar som är nazister utan att veta om det och som skulle

bli dödligt förolämpad om man vågade antyda att hennes åsikter skulle sammanfalla med nazisternas. Fräulein S. sägs vara mycket bitter men samtidigt tacksam för ett arbete som ger henne möjlighet att hålla sin bitterhet vid hög temperatur. Fräulein S. är utan tvekan energisk och framåtsträvande, men samtidigt en bekräftelse på den uppfattning som många, men naturligtvis inte alla, antinazister hyser: att tvivelaktiga åsikter är priset för energi i dagens Tyskland.

Det är frestande att tala politik med en människa som inte vet att man vet någonting om henne, särskilt om den människan är tysk och påstås ha nazistiska sympatier utan att veta om det. På vilket parti röstar man till exempel i ett sådant fall? (Det har nyss varit kommunalval i Hamburg.)

Fräulein S. tvekar inte en sekund på svaret. För henne fanns det bara ett parti, »socialdemokraterna förstås», men vill man veta närmare varför det just blev socialdemokraterna kan hon lika litet som en stor procent socialdemokratiska väljare ge någon rationell motivering. I själva verket har fräulein S. i lik-

het med massor av likasinnade tyskar valt parti enligt uteslutningsmetoden: CDU, det kristligt-demokratiska partiet, är uteslutet eftersom man inte är religiös, kommunisterna går inte eftersom man är rädd för ryssarna, det liberala partiet är för litet för att i alla fall kunna spela någon roll, det konservativa är för okänt, återstår alltså det socialdemokratiska om man nu skall rösta, och rösta gör man trots att man säger sig att det är likgiltigt vem som vinner ett val i ett land som ändå är ockuperat.

Vi kommer ut på ett stort ruintorg där en hög, ensam hisstrumma har glömts kvar av bomberna. Några ruinarbetare rullar långsamt en liten vagn med skrot och sten över platsen, och när de närmar sig gatan stiger en kvinna med en röd flagga alldeles meningslöst ut i gatan och hejdar trafiken som inte finns.

— Ser ni, herr D., säger den frostska­dade kvinnan i mitt sällskap och tar mej i armen, vi tyskar menar att det snart är på tiden att de allierade hör upp med att straffa oss. För

vad man än kan säga om oss tyskar, vad våra soldater än har gjort i främmande länder, inte har vi förtjänat det straff som nu övergår oss.

— Straff, undrar jag, varför menar ni att det är straff att ni har det som ni har det?

— Jo, därför att det har blivit sämre i stället för bättre, svarar fräulein S. Vi har en känsla av att sjunka och att vi ännu har långt kvar till botten.

Och så berättar hon den populära och dess värre alltför väl bestyrkta historien om den engelske kaptenen som besvarade en förfrågan om varför inte engelsmännen låter bygga upp Hamburgs järnvägsstationer med orden: Varför skulle vi hjälpa er tyskar att komma på fötter på tre år när det lika bra kan dröja trettio.

Under tiden har vi kommit fram till en stor, dyster och ärrig byggnad som ser ut som en fallfärdig storstadsskola, men är Hamburgs före detta Gestapofängelse. Trappuppgångarna och tvättrummen på trappavsatserna tiger diskret med vad som försiggick här ännu i fjol. Vi trevar oss fram i en lång, kolmörk korridor fylld av pinsamma lukter. Plötsligt

knackar fräulein S. på en hög järndörr, och vi kommer in i en av gemensamhetscellerna, ett stort, naket rum med cementgolv och ett fönster som är nästan igenmurat av tegelsten. En ensam glödlampa hänger ner från taket och lyser obarmhärtigt på tre luftskyddssängar, en kamin som ryker av sur ved, en liten kvinna med nästan bländvit ansiktsfärg som står vid kaminen och rör i en gryta, en liten pojke som ligger på sängen och apatiskt stirrar upp mot lampan.

Fräulein S. ljuger och säger att vi söker en familj som heter Müller. Kvinnan har knappt märkt att vi har kommit in. Utan att se upp från grytan säger hon att Hans inte kan gå ut i dag, eftersom han inte har några skor.

— Hur många bor ni här? undrar fräulein S. och går fram och ser ner i grytan.

— Nio, säger den trötta kvinnan, åtta barn och så jag. Utvisade från Bayern. Bott här sedan i juli. Den här veckan hade vi tur och fick ved. Förra veckan hade vi tur och fick potatis.

— Hur klarar ni er då?

— Så här, säger kvinnan och tar upp sle-

ven ur grytan och gör en hopplös gest runt cellen. Sen börjar hon röra igen. Röken sticker oss i ögonen. Pojken ligger dödstyst och dödsstill på sängen och stirrar upp i taket. Kvinnan märker inte när vi går.

Hela fängelset är fullt av familjer som evakuerades från Hamburg till Bayern 1943 och utvisades av bayerska regeringen sommaren 1946. Jag tycker mig ana en dyster tillfredsställelse i fräulein S:s röst när vi kommer ut i fria luften igen.

— Engelsmännen hade ändå kunnat hjälpa oss. De hade en chans att visa vad demokrati var, men de tog den inte. Ser ni, herr D., det hade varit en annan sak om vi tyskar hade levt i lyx och överflöd under Hitleråren, men vi var fattiga, herr D. Och har vi inte förlorat allt: hem, familjer, ägodelar. Och hur tror ni inte vi led under bombardemangen! Behöver vi straffas mera — har vi inte straffats tillräckligt redan!

Vi besöker en källare under en skomakarverkstad där det bor tre personer och ett spädbarn i ett illaluktande rum utan fönster. Jag påminner mig vad en klok tysk sa om

den tyska civilbefolkningens — med soldaterna förhåller det sig i viss mån annorlunda — ofta beklagade brist på skuld känsla. Det kan hända att man vet att det började i Coventry, men man var inte med där. Det var i Hamburg man var med, det var i Berlin, Hannover och Essen man upplevde tre års daglig dödsångest. Man bör beklaga denna brist, man behöver inte förstå den, men man kan hålla i minnet att egna lidanden trubbar av förståelsen för andras.

Fräulein S. och jag avslutar dagen i en före detta skoltoalett i Altona. Skolan är sönderslagen, men i skolans toalett på gården bor en sudettysk familj med tre barn. Mannen letar järntråd i ruinerna och lever på att sälja prydnadssaker som han själv tillverkar av träden. Det ser häpnadsväckande prydligt ut i denna pissoar, och mannen är rörande glad över att äntligen ha fått ett eget hem, och han berättar utan hycklad medkänsla vilken glädje han kände när han äntligen lyckades övertala hyresgästen som bodde här före honom att flytta. På den tiden var pissoaren ännu pissoar, och företrädaren gav upp sedan

han med korta mellanrum förlorat sin mor, sin far, sin hustru och sin dotter i lungshot i skoltoaletten i Altona.

Innan vi återvänder till Hamburg tar fräulein S. mig med till en gata som löper förbi en judisk kyrkogård. Denna kyrkogård är bombad, gravstenarna är röksvärtade och avbrutna. I bakgrunden står en stympad kyrka med svarta murar. Några svartklädda människor böjer knä framför färska, mörka gravkullar.

Då säger fräulein S.: Det här är Tyskland, herr D., en bombad kyrkogård. Här stannar jag alltid en stund och ser när jag har mina vägar åt det här hållet.

Det är en andaktsstund jag får bevittna på denna lilla gata i Altona, en kort stund av lycka för en människa som tackar Gud för att hon får leva i helvetet.

Men när jag diskret vänder mig bort för att lämna henne ensam med sin bittra lycka läser jag på en stor banderoll spänd över en ruilmur en jättereklam för »Glada änkan». Änkan ja — men den glada?

DEN FATTIGES TÅRTA

Djupt inne i en förfallen park i Hamburgs utkanter bor en äldre liberalistisk advokat tillsammans med en författare av populära skälromaner. Parken ligger i en del av Hamburg där gatorna inte har någon annan belysning än lyktorna från förbijagande engelska bilar. I mörkret snuddar man vid osynliga armar eller hör osynliga ord glida förbi och erinrar sig med en lätt rysning erfarna allierade korrespondenters råd att inte gå på Hamburgs mörka gator utan sällskap med en revolver. Parken är vildare än man tror när det är dagsljus, men till slut hittar man en trygg trappa, ringer på och blir insläppt i en stor högborgerlig hall med paraplyställ och en tjänsteflicka från Schlesien. Salongens pendyl och bokhyllornas metrar guldsnittat skinnband, den lummiga mattan, kristallkronan och

läderfåtöljerna visar inte ett tecken på kännedom om bombning och bostadsnöd. Och hur är det med advokaten och författaren?

Den borgerliga valpropagandans mest avhållna slagord är påståendet om att nederlaget har avskaffat klasserna i Tyskland. Man förebrår arbetarpartierna för att de använder en fiktion som klubba i kampen mot de borgerliga motståndarna. I själva verket var det ingen tillfällighet att klasskampsparollerna framfördes med särskild bitterhet under valhösten 1946. Tesen om Tysklands klasslöshet innebär en cynisk överdrift. I stället för att utsuddas har klassgränserna i stället skärpts efter sammanbrottet. De borgerliga ideologerna förväxlar fattigdom med klasslöshet när de hävdar att i huvudsak alla tyskar befinner sig i samma ekonomiska nödläge. På sätt och vis kan det vara sant att de flesta tyskar är fattiga och att många förut välbärgade förlorat sina förmögenheter, men det finns i Tyskland en skillnad mellan de minst fattiga och de fattigaste som är större än skillnaden mellan de välbärgade och de egendomslösa i ett någorlunda normalt funtat samhälle.

Medan de fattigaste bor i ruinernas källare, i bunkrar eller uttjänta fängelseceller och de mellanfattiga tränger ihop sig i de överblivna hyreskasernerna med en familj per rum bor de minst fattiga i sina gamla villor som den liberale advokaten och författaren eller i städernas största våningar, där inte ens de medelfattiga har råd att bo. Advokaten har visserligen rätt när han säger att de engelska bomberna gick över klassgränserna, även om naturligtvis de glesare bebyggda villakvarteren kom lindrigare undan än hyresblocken, men till klasskampens försvar bör man tillägga att bankkontona inte blev bombarderade. Tillgodohavandena är visserligen spärrade i så måtto att det inte är möjligt att få ut mer än tvåhundra mark i månaden, ett blygsamt belopp när man betänker att det är precis svarta börsens pris på ett halvt kilo smör, men även här bör man i rättvisans namn tillägga att en normal arbetslön uppgår till hundratjugo mark i månaden, och att pengar som av säkerhetsskäl förvarats hemma givetvis undandrar sig myndigheternas kontroll.

Detta leder för övrigt till de mest absurda,

otroliga och orättvisa konsekvenser. Ett vanligt domslut i avnazifieringsprocesserna är att den åtalade, om han varit aktivist, frändöms sin våning, som i stället tillerkänns en före detta politiskt förföljd. Gesten är vacker, men tyvärr ofta meningslös, eftersom de politiskt förföljda i ekonomiskt avseende befinner sig någonstans mellan de medelfattiga och de mest fattiga och inte har råd att betala hyran för en stor aktivistvåning, som nu i stället övertas av folk med pengar, det vill säga sådana som tjänat pengar på och under nazismen.

Den liberale advokaten och hans vän författaren av skälmromaner har aldrig varit nazister. Advokaten tillhörde före 1933 det gamla liberala partiet, och författaren är en av de tämligen fåtaligt förekommande succèskribenterna, som under Hitleråren framför att skriva föredragit att leva på pengar. Medan vi dricker te utan socker och äter en tårta som under sitt tunna lager av omsorgsfullt förfalskad grädde visar sig vara vanligt dåligt tyskt krisbröd avslöjar advokaten under sin silver-

vitt resignerade yta en passionerad desillusion som är ganska sällsynt i det bittert likgiltiga Tyskland och i normala länder brukar tillskrivas hysterisk ungdom. Det tycks höra till god tysk efterkrigsuppföstran i vissa borgerliga kretsar att medelålders herrar förklarar att de i tolv års tid stått med ena benet i koncentrationslägret, en sed som förekommer också i de sämsta, ännu icke avnazifierade kretsar. Vad som är sällsyntare är att få höra dessa ord yttrade med äkta patos i stället för med falskt, men denne spröde resignationens mästare som böjer sig fram över det lika spröda Meissenporslinet kan konsten.

— Vi hälsade engelsmännen som befriare, men de måtte inte ha vetat om det. Vi var villiga att göra allt, inte för att få det gamla Tyskland men en ny demokrati på fötter. Men vi fick inte göra allt. I dag är vi besvikna på engelsmännen därför att vi har ett tydligt intryck av att de saboterar återuppbyggningen, och likgiltiga för vad som händer eftersom de är starkare än vi.

»Vi» — det kan vara det liberala partiet som i Nordtyskland är litet men har gott ryk-

te för sin naziavvisande hållning, men som i Sydtyskland är stort och suspekt och där säger sig »tänka liberalt, handla socialt och känna tyskt», men »vi» kan också vara mycket annat. »Vi» kan vara den del av den intellektuella tyska medelklassen som i själ och hjärta var antinazistisk men aldrig behövde lida för det och kanske inte heller önskade lida för det, som aldrig sökte ett motstånd att betvinga och nu hyser ett slags antinazismens jalousie de métier mot de legitimerade antinazisterna, de politiskt förföljda. Att ha två samveten i sitt bröst, ett gott och ett dåligt, befrämjar varken ideologisk eller psykisk klarhet. Besvikelsen och den medvetna desillusionen är utan tvivel den enklaste utvägen ur ett sådant själens dilemma.

Författaren är böjligare konstruerad och berättar skrattande att de olika partiernas program ännu inte är klarare uttryckta än att folk går på fel valmöte och först vid utgången, om ens där, märker att de besökt socialdemokraterna i stället för de kristliga demokraterna eller liberaldemokraterna i stället för

de konservativa. Själv illustrerar han den ideologiska förvirringen på ett förträffligt och humoristiskt sätt. Han påstår sig vara född antinazist men har ändå röstat på CDU, det parti som kallar sig det kristliga och påstås ha samlat så gott som alla förutvarande nazister under sitt kors, för att slippa uppleva planushållningen och förlora sina pengar. Men för att rädda sitt samvete har han övertalat sin syster, som är konservativ men saknar pengar, att i hans ställe välja socialdemokraterna.

Vanan att skriva optimistiska romaner sitter i, fast det var femton år sen sist. Han försäkrar på heder och samvete att högst en procent av de tyska kvalitetsmänniskorna var nazister, varefter advokaten torrt beklagar bristen på kvalitet i Tyskland. Själv anklagar den senare emellertid engelsmännen för att genom medveten utsvältningpolitik ha demoraliserat befolkningen i lika stor utsträckning som nazisterna, gjort »de dåliga människorna sämre och de bra människorna vacklande», för att till slut driva dem i armarna på vilken suspekt rörelse som helst, bara den åtar sig att lösa deras yttre svårigheter.

Det är naturligtvis en bitter sanning att hunger är olämplig för varje form av idealism. Det ideologiska återuppbyggnadsarbetet i dagens Tyskland har sin starkaste motståndare, inte i de medvetna reaktionärerna, utan i de indifferent massorna, som väntar med sin politiska övertygelse till efter maten. I insikten därom har den mest slipade valpropagandan i stället för fred och frihet nöjt sig med att utlova ett praktiskt matskåp, oåtkomligt för råttor och tjuvar, efter valsegern, och Tysklands mest kända limpa är den som tillsammans med en vass brödkniv förekom på kommunistiska valaffischer hösten 1946. När general Koenig, Paris befriare, en regnig dag i oktober steg ut under den kulprickade baldakinen på Hamburgs Hauptbahnhof iaktogs han och den nervösa engelska uppvaktningen, bestående av officerare med vita manschetter upp till armbågarna och gott om rött både på kinderna och paraduniformerna, av täta led sysslösa hamburgare. När den långa bilkortegen under ilskna tutningar gav sig av omringades de unga tyska polispojkarne av folk med hånfulla tillrop: Vad hade

han med sig? Choklad va? Eller limpor? Och ordningsmaktens representanter rodnade under läderhjälmarna.

Att rodna — det är också tillsvidare allt som partierna kan göra när massorna kräver att få sina materiella svårigheter reglerade. Men det finns mer eller mindre klädsamma sätt att rodna — ett av de mindre klädsamma är de borgerligas envisa hävdande av klassamhällets upplösning. På ett inre plan är man ändå medveten om att det inte stämmer. Den tårta av dåligt tyskt bröd som advokaten och författaren bjuder på är i själva verket en symbolisk tårta, en liberal tårta där den falska grädden är avsedd att camouflera alltför bittra fakta. Det är utan tvivel en tårta för de minst fattiga. De mest fattiga äter inte bröd på det sättet.

Denna symbolistiska tårta antyder en av orsakerna till att arbetarpartierna lagt upp sitt arbete efter klasskampslinjen och att man inom förutseende fackföreningskretsar motser sociala strider av ännu inte skådad omfattning när ockupationsmakten en gång ger Tyskland

lösa tyglar. Vill man ha mer påtagliga vittnesbörd kan man till exempel ta en tur med Hamburgs tunnelbana, där man kan åka andraklass med relativt välklädda och relativt bibehållna människor, och tredjeklass med tråsigas människor, vilkas ansikten är vita som krita eller tidningspapper, ansikten som ser ut att aldrig kunna rodna, ansikten om vilka man tänker att de inte skulle kunna blöda om de fick ett sår. Dessa Tysklands vitaste ansikten tillhör med bestämdhet inte de minst fattigas klass.

KONSTEN ATT SJUNKA

Sjunk lite! Försök att sjunka lite! Om konsten är att sjunka finns det de som behärskar den sämre eller bättre. I Tyskland finns det dåliga behärskare som menar sig ha så lite att leva för att det bara är känslan av att de strängt taget har ännu mindre att dö för som håller dem vid liv. Men det finns också överraskande gott om sådana som är villiga att acceptera allt bara de får överleva.

Utanför Zoostationen i Berlin sitter det på söndagarna en trasig och blind gubbe som spelar gälla psalmer på en liten transportabel orgel. Han sitter barhuvud i kylan och lyssnar sorgmodigt ner mot sin trasiga mössa som ligger på trottoaren, men de tyska mynten har en svag, stum klang och faller sällan i de blindas mössor. Naturligtvis skulle det ändå gå bättre om han inte spelade orgel och framför allt inte spelade psalmer. På vardagsefter-

middagarna när berlinarna drar förbi med sina små gnisslande handkärror efter ännu en dag av jakt på potatis eller ved i de mer skonade förorterna har den blinde bytt ut orgeln mot ett positiv, och mynten droppar tätare, men om söndagarna håller han med envis, oekonomisk idealitet fast vid sin gamla gnälliga reseorgel. Om söndagarna kan han inte acceptera sitt positiv. Han har en bit kvar att sjunka.

Men på stationerna kan man träffa folk som har passerat ungefär allt. De stora tyska järnvägsstationerna, dessa forna skådeplatser för äventyrens mannekänguppvisningar, rymmer en stor procent av all hopplöshet mellan sina ärriga väggar och under sina spräckta tak. Under regnväder blir främlingen alltid lika förvånad över att se och höra regnet smattra ner genom väntsalarnas tak och bilda sjöar mellan bänkarna på golven. Det verkar som en liten revolution i detta disciplinerade kaos. På nätterna stöter han lätt överraskad på flyktingar i betongtunnlarna, flyktingar från öster eller söder, som ligger utsträckta på det nakna golvet utmed de nakna väggarna och

sover tungt eller sitter hopkurade bland sina fattiga knyten och väntar alltför vakna på ett tåg som skall föra dem till en ny station, lika hopplös som den här.

De största städernas underjordiska stationer har kommit bättre undan. De är fattiga men osårade. Undergrundbahnstationerna i Berlin luktar väta och fattigdom, men tågen går snabbt och säkert som i fredstid. Man vänder sig inte om efter de utländska soldaterna som flanerar på perrongerna med väl klädda men dåligt målade tyska flickor, som redan talar perfekt grinig amerikanska eller snabb konciliant engelska. Många av dessa flickor står lutade mot dörrposterna i tågen och försöker träffa så många ögon som möjligt med sina utmanande blickar och talar med sin engelska soldat om att folket här saknar vett, andra stödjer sin berusade amerikanske vän och har ögon som säger: Vad skall en fattig flicka göra? Röken från deras allierade cigaretter blandar sig i kupéerna med röken från de tyska, som smakar surt och kvalmigt och ger de underjordiska tågen deras efter-

hängsna lukt av smuts och armod. Men när tunnelbanan går upp i det skarpa dagsljuset har också dessa flickor ansikten med skuggor av hunger. Och det händer sällan, fast också det händer, att någon säger: Så ser Tysklands framtid ut! En full, finnickig amerikansk soldat och en prostituerad tysk flicka!

Det händer sällan, därför att nöden vänjer en av med att vara moralisk för andras räkning. Det är inte riktigt att säga som en välnärd fältpräst från Kalifornien sade över sin biffstek på Nordexpressen att Tyskland är ett land som alldeles saknar moral. Det är bara så att i nödens Tyskland har moralen fått en alldeles ny dimension, som gör att ovana ögon överhuvud inte lägger märke till att den finns. Denna nya moral hävdar att det finns förhållanden då det inte är omoraliskt att stjäla, eftersom stölden under dessa förhållanden i första hand betyder en rättvisare fördelning av det som finns och inte att beröva någon annan hans egendom, lika lite som svart-börs-handel och prostitution är omoraliska när de har blivit de enda medlen att överleva. Detta betyder naturligtvis inte att

alla stjäla, att alla idkar svarta-börs-handel eller är prostituerade, men det betyder att man faktiskt, till och med inom vissa unglyrkliga kretsar, anser det vara mer moraliskt fördömligt att svälta eller låta sin familj svälta än att göra någonting i normal mening förbjudet för att kunna uthärda. Det nödvändiga brottet betraktas med större tolerans i Tyskland än någon annanstans; det är en sida av det allierade fältpräster kallar brist på moral. Att sjunka är tillåtligare än att gå under.

En eftermiddag när det börjar mörkna och är strömspärr i Berlin träffar jag en liten polsk lärarinna i skymningen på en station, där de mörka tågen mot Potsdam slamrar förbi. Hon har en pojke som är sju år och är barnsligt intresserad av en två år gammal järnvägsolycka i bangårdens ytterkant. Personvagnar med krossade hjässor ligger kullvråkta bredvid spåren, en utbränd boggiévagn har rusat in i det rostiga skelettet av en sönderbruten sovvagn, två godsvagnar står trotsigt på kant, likdelar från underredena sticker upp ur spillrorna.

På resan in mot Berlin står det sedan fullt med gamla rostiga tågolyckor utmed banan. Vid varje station är perrongerna svarta av folk, människor med ryggsäckar, risknippen, små vagnar och kålhuvuden i trasiga papper kastar sig in genom dörrarna och någon skriker av smärta hela tiden mellan två stationer. Två kvinnor grälar oavbrutet om någon bagatell. Trampade hundar gnäller, men på en bänk sitter två tysta ryska officerare omgivna av en liten mur av rädd respekt.

I korta meningar som ständigt avbryts av trängseln vid nya stationer eller nya förbannelser från folk med för stora ryggsäckar får jag långsamt veta hur det känns att leva mycket ensam i Berlin. Den polska lärarinnan har förlorat sin man i Auschwitz och två barn på vägen polska gränsen—Berlin under den stora paniken 1945, och pojken är den enda hon har kvar. Men ändå har hon ett fridfullt ansikte när lamporna tänds, och när jag frågar henne vad hon sysslar med viskar hon leende i mitt öra: *Geschäft!* En gång har hon läst Hamsun och Strindberg i en liten polsk by, men »jetzt ist alles vorbei».

Men vad betyder »Geschäft»? Vi talar en stund om längtan, eftersom alla som är tvungna att stanna kvar i Tyskland längtar dit där de inte är, om de inte är för gamla för att kunna längta eller har det krampaktiga modet att tro sig ha en uppgift. Den polska lärarinnan längtar till Sverige eller Norge. Hon har en tavla hemma som hon brukar längta med. Den föreställer en norsk fjord — eller Donau vid Siebenbürgen. Vill jag följa med hem och säga vilket, så att hon inte skall behöva längta fel längre?

Från den underjordiska stationen är det många mörka gator att gå. Det har nyss varit val, och på ruinernas väggar hänger de stora affischerna kvar. Socialdemokraternas: Där fruktan är, är ingen frihet. Utan frihet ingen demokrati, Kommunisternas: Ungdomen tillhör oss, CDU:s: Kristendom. Socialism. Demokrati. CDU är en kameleont som i Hamburg vann på sin grova antimarxistiska propaganda och i Berlin försökte vinna på ett lika flitigt användande av ordet socialism.

— Men vad betyder Geschäft egentligen?

Det betyder svarta-börs-handel när man säger det viskande och affärer i allmänhet när man säger det högt. Hon har en tvårumsväning ensam högst upp i ett hus med nerblåst tak. I trappan står redan folk och väntar: Någon som vill bli av med en klocka. En annan som plötsligt kommit underfund med att han behöver en orientalsk matta. En gammal porslinsfin dam som hellre vill ha någonting att äta än sitt gamla gedigna matsilver. Hela kvällen ringer det på dörren, och stora rummet är fullt av folk som lågt och hetsigt talar om porslin, klockor, pälsar, mattor och fantastiska summor i mark. Jag sitter i ett litet rum innanför och försöker prata med den tiggande pojken som är sju år, men har ögon som är minst tio år äldre. Tavlan föreställer ett absolut anonymt landskap. Jag dricker te med sällsynt, vitt socker. I en paus kommer lärarinnan in och säger att hon inte tycker om det här.

— Förr i världen var jag så blyg så jag knappt vågade öppna munnen. Nu åker jag omkring hela dagarna och försöker spåra upp silver och guld hos folk. Ni ska inte tro att

jag tycker om det. Men man måste leva här också. Om man vill leva måste man vänja sig vid allt.

Ja, visst måste man leva, och visst måste man vänja sig vid allt. Hennes kompanjon, en nyss hemkommen soldat, kommer in och håller mig sällskap en stund. Han var i Italien och har en deformerad panna som är ett minne från den första allierade landstigningen på Sicilien och en granatskärva i bröstet som souvenir från belägringen av Monte Cassino. Förebrår man honom för att han är svartabörs-handlare säger han:

— Jag har fyrtiofem mark i månaden i understöd. Det räcker till sju cigaretter.

Frågar man honom om han var nazist svarar han att han var sju år i kriget och menar att det räcker som svar. Frågar man honom om han har röstat säger han att han har gjort det, men att det inte tjänar någonting till. Och vilket parti? CDU? Nej, han är inte religiös. KPD? Nej, han har vänner som suttit i rysk krigsfångenskap. Alltså socialdemokraterna, därför att de är honom likgiltigast.

Men han har ändå inte bara minnen från

Nettuno och Monte Cassino, han har också minnen från ett före detta vänligt Berlin. Han orkar skämta. Han berättar en vits, vitsen om Berlins fyra ockupanter som rår om en damm med var sin guldfisk. Ryssen fångar guldfisken och äter upp den. Fransmannen fångar den och kastar bort den sedan han först tagit loss de vackra fenorna. Amerikanen stoppar upp den och skickar den hem till USA som souvenir. Engelsmannen betar sig märkvärdigast: fångar fisken, håller den i handen och smeker den till döds.

Detta frysande, svältande, i hemlighet köpsläende, smutsiga och omoraliska Berlin orkar ännu skämta, orkar ännu vara vänligt nog att bjuda hem ensamma främlingar på te, har ännu sådana människor som denna polska lärarinna och denne soldat, som visserligen lever otillåtet men paradoxalt nog ändå är ljuspunkter i ett stort mörker, eftersom de har mod nog att sjunka med öppna ögon.

Men när jag åker hem på kvällen med den sällsamt luktande tunnelbanan sitter en liten full engelsk soldatpojke mellan två förstörda

blondiner med stelnade leenden som ser ut att tillhöra fel ansikten. Han smeker dem bägge, men när han sedan går av ensam faller leendena hastigt ur ansiktena, och de börjar ett rått, humörlöst gräl som varar över tre stationer, medan hysterin sjunger i luften. Ingen kan vara mindre guldfisk än de båda.

DE OVÄLKOMNA

Numera har godståg i regel förkörsrätt på tyska järnvägar. Samma sorts människor som bittert hävdar att tyskarna degraderats till ett tredjerangens folk när de finner att ockupationsmakten abonnerat några bänkrader på stadens teatrar sitter i de iskalla kupéerna på de fattiga persontågen och tolkar den nya tågordningen symboliskt. Och visst får man lära sig vänta: vissa slags godståg anses viktigare än några fullsatta frysande persontåg, bågande av folk med ännu tomma eller nysst fyllda potatissäckar.

Men det finns godståg och godståg. Det finns godståg som anses så likgiltiga att de kopplas in på stickspår vid järnvägsknutarna, glöms bort eller nonchaleras och får stå där några dar innan de skickas vidare. Dessa tåg kommer i regel oanmälda ur natten och be-

handlas av tågklarerare och järnvägsmyndigheter med den aktningsvärda motvilja som ju alltid möter den objudne. Trots detta fortsätter emellertid de ovälkomna godstågen att med pinsam envishet uppenbara sig som spökskepp på stationerna, och stationspersonalen fortsätter att skicka ut dem på linjen, när denna någon gång tillfälligtvis är ledig.

Man förstår så väl denna myndigheternas tveksamhet och motvilja. De objudna godstågen är inga representativa tåg, representativa inte ens för tysk efterkrigstrafik. De består av vagnar som i normala tider räknas som utrangerade, men som nu har kopplats ihop och försetts med små upplysande skyltar, där det heter: Vagnen är olämplig för transport av ömtåliga varor, då den inte är säker mot väta. Det betyder att det regnar in genom taket och att vagnen således bara kan användas till transport av saker som inte rostar eller i övrigt inte tar skada av att bli genomdränkta av vatten eller helt enkelt anses så värdelösa att det inte spelar någon roll om de verkligen skulle ta skada av det, alltså saker som det med all säkerhet inte lönar sig att stjäla och

lika lite att kosta på några godståg som kräver respekt och förkörsrätt när deras ankomst signaleras utifrån linjen.

I ett kallt grått duschregn står ett sådant tåg på en bangård i Essen. Det är ett tåg på nitton vagnar, som står parkerat här i regnet sedan en vecka tillbaka. Loket är fränkopplat, och det intresse som annars brukar komma anlända matnyttiga godståg till del har inte försports i det här fallet. Och ändå innehåller detta övergivna, utsvultna godståg någonting som i hög grad borde intressera staden Essen: ett par hundra Essenbor, som varit evakuerade i Bayern sedan de första allierade bombmattorna breddes ut över Ruhr, har återvänt med det till hemstaden eller rättare sagt hemstadens station, eftersom de inte får komma längre.

Alla tyskar vet att det råder »Zuzugsverbot» till de flesta större tyska städer, det vill säga inreseförbud i så måtto att det visserligen är tillåtet att promenera bland ruinerna i vilken tysk stad som helst, men däremot förbjudet att söka arbete, att äta eller bo där. Detta vet också de bayerska myndigheterna,

men de hindras inte av sin vetskap att med fem dagars varsel utvisa de evakuerade icke-bayrare som funnits utplanterade på den skonade bayerska landsbygden. De icke-vatten-täta godstågen ställs samman på stationer i Bayern, de utvisade stuvras in i vagnarna, som inte är utrustade med någon annan bekvämlighet än golv, tak och väggar, och så fort linjen är klar skickas tågen iväg åt nordväst.

Fjorton dagar senare anländer ett tåg till bestämmelseorten, som först inte vet av dess ankomst och sedan inte vill veta av den. Under de fjorton dagar tåget befunnit sig på väg har dess passagerare inte beretts någon officiell möjlighet till utspisning, men hemstaden visar dem en liten välvilja genom att bjuda på en tallrik mager soppa per dag i ett litet skjul vid sidan om spåren.

Det känns generande och otäckt att komma alldeles hjälplös till ett sådant ställe. Stationshuset är försvunnet sedan några år tillbaka, och förvriden räls slingrar sig som ormar bortom det enda iståndsatta spåret, där det ensamma godståget står. Den spruckna

perrongen är lerig av de ihållande regnen. Några av tågets passagerare stryker utmed vagnarna, som står med luckorna halvöppna mot den gråa dagen. Jag har kommit hit tillsammans med en ung stadsläkare, som har den smärtsamma plikten att konstatera att hälsotillståndet hos tågets invånare är dålig och meddela dem att staden tyvärr inte kan göra någonting åt det.

Hans ankomst väcker emellertid fåfänga förhoppningar hos de svältande på tåget. En gammal kvinna lutar sig ut över ett rostigt kaminrör och ropar an oss. Det visar sig att hon har en dotterdotter på två år som ligger i en liten säng där inne i dunklet. Flickan ligger alldeles stilla utom när hon hostar. Godsvagnens fattigdom: en trasig säng längs ena väggen, en hög potatis utstjälpt i ett hörn (den enda provianten under denna resa utan mål), en liten hög smutsig halm i ett annat hörn, där tre personer sover, är mjukt insvept i en lugnande blå rök som slår ut från den trasiga kaminen, bärgad ur en av Essens ruiner. Här bor två familjer om tillsammans sex personer. De har varit åtta från början, men

två hoppade av någonstans på vägen och kom aldrig tillbaka. Naturligtvis kan doktor W. lyfta upp flickan och säga hur det står till, han skulle kunna bära fram henne till skenet från kaminluckan och konstatera att ögonblicklig sjukhusvård är oundgänglig, men då måste han också tala om att det i alla fall inte finns några platser på sjukhusen och att byråkratin i stadsförvaltningen som vanligt är betydligt långsammare än döden.

När mormodern ber den unge läkaren göra någonting måste han därför först bita ihop tänderna, svälja och säga att han inte har kommit till dem för att hjälpa utan för att visa en svensk journalist hur »fint man reser med tyska tåg nu för tiden». En ung pojke i en trasig marinuniform som ligger på rygg i halmen skrattar uppsluppet åt lustigheten.

Ryktet om vår ankomst har emellertid spritt sig över hela tåget, och barn och gamla står otåligt och väntar i regnet utanför och vråker en störtsjö av frågor över oss. Någon har hört att tåget skall skickas ut på linjen igen och att inte ens lokomotivföraren har en aning om vart man skall ta vägen den här gången. Nå-

gon ber enträget doktorn att ordna så att tåget omedelbart körs ut på landsbygden, där passagerarna själva kan försöka få tag på något sätt att leva.

— Hos bönderna, fräser någon indignerat, vi har fått nog av våra bönder!

En annan har en sjuk mor som ligger i halmen, utsvulten och hostande — men vad tjänar det till att besöka henne när man bara har några tröstande ord i stället för medicin. En ung sympatisk familj räcker ner en liten baby genom vagnsöppningen och ber mig hålla honom ett ögonblick. Det är en liten blå ettåring med ögon som är inflammerade av draget i godsvagnen; föräldrarna är på samma gång stolta och oroliga. Mannen är angelägen att låta mig veta att alla resenärerna på det här tåget vet var ansvaret sitter, att det ytterst är Hitler och ingen annan som är skyldig, men att myndigheterna nere i Bayern, som är den minst drabbade av tyska rikets landsdelar, kunde ha uppträtt mindre hänsynslöst och åtminstone meddelat Essenmyndigheterna att de hade tåg att vänta.

— Herrarna styr och ställer, men det är

alltid vi som får sitta emellan, säger en pigg gumma inifrån vagnsmörkret.

Överhuvudtaget är humöret gott trots besvärligheterna. Vetskapen om att inte behöva lida ensam har vållat en sammanhållningens glädje som bland annat tar sig galghumoristiska uttryck. Vagnssidorna är fullklottrade med kritskrift; den gamla Anschlussparollen »Heim ins Reich» i ett ironiskt sammanhang, eller »Wir danken dem Herrn Högner für die freie Fahrt» — vi tackar herr Högner (Bayerns socialdemokratiske ministerpresident) för gratisresan — eller en teckning av ett oxlass försedd med texten: »Nu kan Bayerns bönder köra sin dynga själva.» Och så överallt denna famösa skylt om att vagnen är otät. Doktorn slår på den med en förargad handske.

— För godstransport duger den inte längre. Bara för människor.

Och i ännu bittrare ton:

— Tänk er, landsmän som utvisar landsmän. Här står tyskar mot tyskar. Det är ju det förfärligaste av alltihop.

Själva det faktum att det är tyskar som är ansvariga för avsändningen av transporten tycks göra honom mer bedrövad än det skick som den befinner sig i. Den unge läkaren är en konservativ antifascist, som i nödfall kan betrakta också nazismen ur den nationella nödvändighetens synvinkel. När han talar om ockupationen av Norge, dit han kom som militärläkare efter avlagd examen, berättar han om underbara skidturer i månsken på norska fjällstationer. När man hör honom tala så får man den uppfattningen att tyskarna ockuperade Norge för vintersportens skull. Och ändå är det svårt att låta bli att tycka att doktor W. är en på sitt sätt aktningvärd människa.

I dag är han i varje fall både tillräckligt väluppfostrad och tillräckligt hederlig för att acceptera och till och med lojalt samarbeta med de allierade myndigheterna för att sanera förhållandena i Essen. Men för honom liksom för många andra ungdomar ur de väl-situerade klasserna som fostrats inte i nazism men i en idealistisk nationalism som betyder anständig hänsynslöshet i segertider

och lojal värdighet i nederlaget kommer upplevelsen av tysk hänsynslöshet mot tyskar inom Tyskland som en fruktansvärd chock.

Det är möjligt att landet just i det avseendet nu befinner sig i en för Tyskland unik situation: motsättningarna mellan de stora intressegrupperna inom folket självt är så skarpa att de i viss utsträckning berövar de reaktionära krafter som finns i folkmedvetandet den operationsbas från vilken de kan bedriva någon effektiv nynationalistisk propaganda. Passagerarna på det här tåget hatar Bayerns bönder och bayrarna i allmänhet, och det relativt välmående Bayern ser å sin sida med lätt förakt på det övriga hysteriska Tyskland. Städernas befolkningar anklagar bönderna för att de låter livsmedlen hamna på svarta börsen, och bönderna påstår i sin tur att stadsborna reser omkring på landsbygden och utplundrar dem. Flyktingarna öster ifrån talar hätskt om ryssarna och polackerna, men betraktas själva som inkräktare och slutar med att leva på krigsfot med västerns befolkning. Den tryckta atmosfären i väster korsas av hätska stämningar, som ännu bara är alltför

oprononcerade för att explodera i annat än isolerade våldshandlingar.

På tåget finns det gott om folk som har varit nere i stan och funnit sina gamla våningar upptagna av främlingar. Nu sitter de i halmen och är bittra, men på perrongen tvistar två gamla gummor om huruvida Hitler verkligen lever, som det ryktas i Väst-Tyskland.

— *Der Schweinehund*, säger den äldsta och trasigaste och gör ett snitt med handen över halsen, vi skulle ha honom här bara!

Under tiden har några representanter från Svenska Röda korset kommit ner med torrmjök till dem av tågets barn som är under fyra år. Vi söker igenom tåget, följd av en tiggande skara som är betydligt äldre men ändå hoppas ett tag. Någon skjuter upp dörren till en stängd vagn, och en trasig patriark med vitt skägg dyker fram ur mörkret.

— Nej här finns inga barn, stammar han, här finns bara min fru och jag. Vi är snart åttio år. Vi bor här. Det är vårt öde. So ist unser Los.

Och han stänger värdigt dörren. Men i en

annan vagn sitter en chockskadad flicka i en rullstol. Uniformen som skymtar förbi måste väcka något fasansfullt minne hos henne, för med ens skriker hon till, ett ohyggligt gällt skrik, som plötsligt spricker, och flickan börjar gnälla som en hund. Regnet öser ner, och barfotapojkarna springer tysta omkring på perrongen. Röken från kaminrören som hänger ut genom dörrarna breder långsamt ut sina slöjor över den övergivna bangården. Hela Ruhrområdets hopplöshet ligger som ett grått moln av bly och våt kyla över våra huvuden, och den som är ovan vill nästan skrika. Någon lyfter ner den hysteriska flickans rullstol och börjar snurra den runt på perrongen. Runt, runt i regnet och leran.

RIVALERNA

Det är bekvämt men tvivelaktigt att betrakta Tyskland som en patient, Europas »sjuke man», i trängande behov av insprutningar med antinazistiskt serum. Det är inte tvivelaktigt därför att Tyskland på något sätt skulle vara renat från nazism, men tvivelaktigt av den anledningen att patientteorin förutsätter en mystisk enhet, som inte alls existerar i dagens Tyskland. Det är naturligtvis inte alls på det sättet att det tyska folket är uppdelat i två block: ett litet antinazistiskt segermonument av gravstensformat och en jättelik nazistisk gravsten av monumentalformat, färdig att tippa över ända vid minsta oppositionsvind och begrava alla frihetens små barrikader under sin hotande marmortyngd.

Har man umgåtts en tid med tyskar ur skilda samhällslager märker man snart att det som vid en snabbvisit i aktuell tysk tanke-

värld föreföll som en splitterfri enhet i själva verket är genomkorsat av diagonala, vertikala och horisontala sprickor. Det man antog vara orubblig enhet är bara en ytlig överensstämmelse i vissa elementära åsikter: alla tyskar anser att de sju miljonerna krigsfångar bör komma hem och att de som kommer hem bör väga något mer — rent kroppsligen — än de tyskar gör som återvänder från ryska vapenfabriker och franska gruvor. Alla tyskar menar att samtliga zongränser bör slopas och att demontagen, om de är nödvändiga, inte bör betyda att till exempel av ryssarna konfiskerade dyrbara maskindelar får ligga på prämar och rosta sönder i Hamburgs hamn. Vidare anser alla tyskar i västzonen, ehuru från skiftande utgångspunkter, att de väldiga flyktingtransporterna från öster till väster är en form av osynlig rysk påtryckning på de allierade; genom att pumpa västzonerna fulla med utblottade människor skulle ryssarna kunna åstadkomma ett tillstånd av snabbt verkande »Verelendigung», som i ett visst ögonblick av maximal nöd måste utlösa en för de västliga ockupationsmakterna förödande explosion.

Åsikterna om de allierade är inte identiska i annan mån än att en viss känsla av naturlig ofrihet är gemensam för alla tyskar; däremot anser man sig även på starkt reaktionärt håll sakna objektiv grund för något slags motstånd, även det passiva. Tyskarna betraktar sig verkligen inte som ockuperade på samma sätt som till exempel fransmännen gjorde: man möter inget offentligt förakt mot ockupationsmakten, knappast ens mot ockupationsmaktens flickor, och den hittills enda form av demokratisk uppfostran som de allierade försökt sig på, nämligen amerikanernas ansträngningar att uppfostra tysk ungdom till goda baseballspelare, har på sina håll rönt livligt intresse från ungdomens sida.

Det kan sålunda vara ganska lätt att konstatera överensstämmelser i åsikter som skär som autostrador genom alla samhällsklasser, lika lätt som vi här hemma kan konstatera brist på meningsskiljaktigheter i fråga om modernistisk poesi och vissa skattefrågor. Men det viktiga är att dessa meningslikheter inte på något sätt bidrar till att suddas ut de bittra

gränserna mellan de rivaliserande folkgrupperna. Det har förut talats om hatet mellan bönderna och stadsbefolkningen och det ännu större hatet mellan de till landsorten evakuerade fattiga stadsborna, som lider lika bitter nöd som städernas invånare, och bönderna, som i höstas ännu lämnade ut livsmedel mot kläder och linne men, när det så småningom blev inflation också i kläder på landsbygden, helst vill ha guld, silver och klockor för potatis, ägg och smör. Det har också talats om klasskillnaderna mellan de fattiga och de minst fattiga, den stigande irritationen mellan flyktingar och bofasta och den hänsynslösa rivaliteten mellan konkurrerande partier.

Men det finns en motsättning till som kanske är ödesdigrare än någon annan: generationsmotsättningen, det ömsesidiga föraktet mellan ungdomen och medelåldern, som stänger ungdomen ute från fackföreningarnas ledarkadrer, från partistyrelserna och de demokratiska institutionernas funktionärskårer.

Frånvaron av ungdom i det politiska, fackliga och kulturella livet beror inte bara på att

den nazifierade ungdomen inte kan förmås intressera sig för demokratins uppgifter. Inom partierna och fackföreningarna slåss ungdom mot äldre i en fåfäng kamp om inflytandet, som den äldre generationen inte vill lägga i ungdomens händer, denna ungdom som, säger man sig, vuxit upp i skuggan av hakkorset, och som ungdomen å sin sida inte önskar anförtro åt en äldre generation, som den anser bära ansvaret för den gamla demokratins sammanbrott. Följden av ungdomens nederlag blir en besviken, ödesdiger förhandsinställning till allt demokratiskt organisationsliv överhuvudtaget, som alltmer kommer att betraktas som en angelägenhet för gamla människor.

Det anmärkningsvärda med denna generationskamp är emellertid att den äldre generationens representanter är så gamla och att ungdomens i många fall inte längre är unga. I fackföreningarna kan man få bevittna en trettiofemåringarnas utsiktslösa kamp mot sextioåringarna, män som var radikala ungdomar före 1933 och under nazitiden inte ändrat mening har lika svårt att göra sina

meningar gällande som de ungdomar som aldrig känt till något annat än nazismen. Det är åtminstone på vissa håll i Tyskland inte alldeles oberättigat att tala om en partiernas och fackföreningarnas kris, och en av huvudorsakerna till denna kris är att sammanbrottsmännen från 1933 varit alltför snabba att ta rodret i sina darrande gammelmanshänder.

Det mest tragiska med det stora tältmöte i Frankfurt am Main som jag bevistade strax före jul och där den gamle socialdemokratiska före riksdagspresidenten Paul Löbe talade var kanske trots allt inte att man inte kunde upptäcka en enda ungdom bland de cirka ettusen åhörarna. Det tragiska och skrämmande var att åhörarna var så pass ålderstigna. Åttio procent av de närvarande var gubbar med förgrämda drag och frusna leenden som kommit dit för att minnas, inte för att få impulser till kamp för en ännu knappt född demokrati. De åttio procenten stod där kring arenan i den skallande plåtmusiken och mumlade »Internationalen», och i den isande tyst-

naden kring deras förtorkade röster, som tigit sig torra i tretton år, fick man en ohygglig förnimmelse av att befinna sig på ett museum för en förlorad revolution och en lika förlorad generation. Och utanför tältet hade det stått ungdomar och visat vägen med en sarkastisk fras: Hier geht alles nach rechts! Här går allting åt höger.

Den tyska ungdomen befinner sig i en tragisk situation. Den går i skolor där man spikat griffeltavlor för fönstren, skolor där det inte finns någonting att skriva på eller läsa i. Denna ungdom blir världens okunnigaste, sa den unge stadsläkaren i Essen. Från skolgårdarna har denna ungdom utsikt över ett obegränsat antal ruiner, som i värsta fall måste användas som skoltoaletter. Lärarna predikar varje dag om svarta-börs-handelns omoral, men när denna ungdom kommer hem från skolan tvingas den av sin egen och föräldrarnas hunger ut på gatorna för att hitta någonting att äta. Det blir en fruktansvärd konflikt, vars olöslighet inte bidrar till att fylla igen klyftan mellan generationerna. Det vore en löjlig optimism att tro sig finna en så-

dan ungdom i några av den gryende demokratis organisationer. Man måste se den näkaste verkligheten i ögonen och erkänna att den tyska ungdomen har egna organisationer: rånarligorna och svarta-börs-centralerna.

FÖRLORAD GENERATION

Tyskland har inte bara *en* förlorad generation utan flera. Man kan tvista om vilken som är den mest förlorade, men aldrig om vilken som är mest beklagansvärd. De som är omkring tjugu år står och hänger vid stationerna i de tyska småstäderna långt in i mörkningen utan att ha några tåg att vänta på eller någonting annat. Där kan man få uppleva små desperata rånförsök föröfvade av nervösa ungdomlingar som trotsigt slänger med luggen när de blir fasttagna eller att berusade småflickor hänger sig om halsen på allierade soldater eller halvligger på väntsalarnas soffor med fulla negrer. Ett liknande öde har ingen ungdom upplevt, säger en känd tysk bokförläggare i en bok till och om denna ungdom. Den hade erövrat världen vid aderton år och förlorat allting vid tjugutvå.

I Stuttgart, där man med svårighet kan identifiera liket av en förlorad skönhet bakom svartbrända fasader, är det en kväll ett möte för denna den mest beklagansvärda av alla förlorade generationer. Mötet hålls i en liten kristlig samlingssal med plats för ungefär hundrafemtio personer, och för första och sista gången under min vistelse i Tyskland får jag bevittna en sammankomst med fullsatt hus, med deltagare som inte är likgiltiga för vad som händer, med en publik som består av idel ungdomar: bleka, fattiga ungdomar med hungriga ansikten och trasiga kläder, intellektuell ungdom med heta röster, unga flickor med en skrämmande hårdhet i dragen, en rik arrogant yngling med pälskrage som börjar lukta amerikan när han tänder en cigarett. Ordföranden för stadens »ungdemokrater», som står som inbjudare, hälsar en liten blek åldring välkommen, det är en av stadens avnazifieringsadvokater.

Många ungdomar svävar i dag i ovisshet, säger ordföranden, ungdomar som har varit medlemmar av Hitler-Jugend eller tvingats

in i SS och i dag får gå arbetslösa på grund av sitt förflutna vill i kväll fråga en representant för die Spruchkammern (avnazifieringsdomstolarna) efter vilka principer straffen mot denna ungdom bestäms.

Den gamle advokaten tycks först vara en typisk representant för dessa tyska jurister som med demonstrativ ovilja utför sitt arbete i avnazifieringens tjänst. Han understryker sin motvilja genom att framhålla att den lag som tillämpas är amerikansk.

— Vi är jurister, säger han, spotta inte på oss. Vi måste lyda, eftersom Tysklands kapitulation är ovillkorlig och de allierade kan göra vad de vill med oss. Det tjänar ingenting till att göra sabotage mot die Spruchkammern. Det tjänar ingenting till att förfalska die Fragebogen (ett slags ideologiska självdeklarationer). Det gör det bara svårare för oss och er, eftersom amerikanerna vet vilka som har varit nazister och vilka som inte har varit det. Ni klagar över att vi arbetar långsamt, men bara i Stuttgart skall hundratjugotusen människor inför rätta. Ni skriver brev och klagar över att ni skall dömas fast

ni inte känner er skyldiga till någon handling till förmån för nazismen. Jag svarar: Ni lovade Führern obetingad tro och lydnad. Var inte det en handling? Ni svor en man som ni inte kände blind lydnad. Ni betalade fyrahundra mark om året i partiavgifter. Var inte det en handling?

Då blir plötsligt advokaten avbruten av en upprörd yngling:

— Hitler var dock en man som hela världen erkände. Statsmän kom hit och skrev fördrag. Påven var den förste att erkänna honom. Jag har själv sett en bild där påven skakar hand med honom.

Advokaten: Jag kan inte instämma påven till min Spruchkammer.

En ung student: Ingen hjälpte oss, inte professorerna, som nu är stora i munnen. Inte ni jurister, som nu skall döma oss. Jag är själv jurist. Som jurist anklagar jag den äldre generationen för att ha understött nazismen genom tystnad.

En ung soldat: Alla soldater måste svära Führern lydriad.

Advokaten: Men partimedlemmarna gjorde det frivilligt.

Soldaten: Ansvaret ligger inte hos oss unga.

Advokaten: Aldrig förr i Tyskland har det funnits ett parti som har fordrat av sina medlemmar att de skall underskriva en förbindelse om obetingad lydnad.

Upprörda röster: Inte? Herr Staatsanwalt, se då på dagens demokratiska partier! (Dessa ungdomar är faktiskt ärligt övertygade om att medlemskap i ett parti ovillkorligen är förenat med lydnadsplikt mot en ledare.)

Advokaten: Det var en skändlighet, en oförlåtlighet, en straffbar handling, mina herrar, som i dag kan bestraffas med sex månaders fängelse, ja för tjänstemän upp till fem år.

Upprörda röster: Ingen sa oss det. Vi var fjorton år då, herr advokat.

Advokaten: Jag har talat med erfarnare män än ni som har sagt: Jag är förfärad över att detta kunde hända. Var och en som har skrivit under lydnadsförbindelsen har ställt sig själv i en livsfarlig situation. Ni kan vara tacksamma över att de allierade har kom-

mit hit. Hade det varit bättre att det hade blivit revolution och att ni hade mist era huvuden?

Den rike ynglingen: Då behöver man inga vitaminer, herr Staatsanwalt!

Advokaten: Lagen är dock en lycka för er forna nationalsocialister. Lagen är mild eftersom den tar hänsyn till ungdomen, som inte heller är befriad från ansvar. Som är ansvarig på samma sätt som man är ansvarig för en blomkruka som ramlar ner från ens fönster.

Studenten: Herr advokat, tillåt mig säga att ni äldre som teg är ansvariga för vårt öde på samma sätt som en mor som låter sitt barn svälta ihjäl.

Advokaten: Ni vet ju att de av er som är födda efter 1919 kan få amnesti, om ni inte tillhör de mest belastade, dem som har gjort sig skyldiga till misshandel och övervåld. För övrigt måste också vi äldre bekänna att nazismen inte handskades oskickligt med ungdomen. Det finns ungdom som med glädje ser tillbaka på Hitler-Jugend-tiden. (Instämmande mummel.) Dessutom måste man minnas att

det inte bara var diktatur i Tyskland, utan också i Turkiet, Spanien, Italien.

— Glöm inte Ryssland, herr advokat, ropar någon och citerar ordagrant ur ett Churchilltal om rysk politik. Där låg till och med nazisterna i lä.

Advokaten: Lagen angår hela folket. Det är inte bara att betala tvåtusen marks böter och inget mer. Det krävs en andlig omställning även från ungdomens sida. Säg inte längre: Vi kan ingenting göra, hur sant det än kan vara att ingen ungdom behandlades sämre än ni.

Medelålders SS-man: Det första förnuftiga ordet i kväll!

Advokaten: De unga och de gamla sitter i samma båt. Har vi en chans att resa oss?

Församlingen: Vi har en chans — genom ungdomen.

Advokaten: Tror ni att politikerna i Paris kan hjälpa oss, dessa som springer från den ena konferensen till den andra utan att någonting blir uträttat. Det är vi som måste hjälpa oss själva. Vi måste ha tålamod. Mina herrar, det var inte bara Tyskland som hade

arbetslöshet 1933, men det var bara Tyskland som inte hade tid att vänta. Nu måste vi lära oss tålmod, eftersom uppbyggnaden kräver tålmod.

Ordföranden: Herr advokat, tror ni inte att vi ungdomar under Hitler-tiden var besjälade av en vilja att bygga upp!

SS-mannen: Vi var idealister, herr Staatsanwalt. Vi kräver amnesti för SS-männen. Alla här vet vi hur det gick till att bli SS-man. Någon sa: Du Karl, som är en och åttio lång, skall till SS — och Karl kom till SS. Alla kämpar för sitt land och betraktar det som aktningvärt, varför skall vi straffas för att vi har kämpat för vårt Tyskland?

Advokaten: Vi jurister är underkastade tjänsteplikt. Avnazifieringslagen är vår arbetsgivare. Även jag själv tycks långsamt börja bli ansedd som nazifierad. Mitt hus har amerikanerna tagit, möblerna också. Skäll därför på lagen, men inte på die Spruchkammern. Kom ihåg att vi äldre inte hade det så mycket lättare än ni. I tolv år stod vi med ena foten i koncentrationslägret och under de sista sex åren hängde bombhotet dag och

natt över våra huvuden. Inte bara ungdomen, hela tyska folket är sjukt: sjukt av inflationen, skadeståndstiden, arbetslösheten och hitlerismen. Det är för mycket för ett folk på tjugofem år. Vi jurister har inga recept för tillfrisknandet. Vi kan bara göra en sak: försöka tillämpa lagens mildaste möjligheter, försöka få in de svårast belastade i gruppen för mindre belastade; och var övertygade om, mina herrar, att vi gör vad vi kan. Vi gör allt för ungdomen, men vi är i första hand jurister och kan enligt kapitulationsvillkoren inte vägra att ta befattning med avnazifieringen.

Och med denna ursäktande krumelur slutade den gamle advokaten att tala. Han skulle ha hållit ett inledningsanförande som utan diskussion skulle ha sträckt sig hit, men han förmådde inte hålla stånd mot den hetsiga opposition som stormade in i hans väldisponerade tal och bröt det i stycken. Det var fängslande att iaktta hur denne verserade och fint uppfostrade man helt enkelt inte vågade bjuda övligt parlamentariskt motstånd mot

denna upphetsade ungdom. I själva verket möter man ofta hos den äldre generationen en rent fysisk fruktan för ungdomen som är en av förklaringarna till att politikens och det offentliga livets åldringar på betryggande avstånd behandlar ungdomen så restriktivt.

I den följande diskussionen lyssnade ungdomen ointresserat till den äldre SS-mannen som talade om den blodiga 1 maj 1929 och om den blodiga broderkampen mellan vänsterpartierna. Studenten och juristen hade ett speciellt problem. Hans belastning låg tio år tillbaka i tiden. Han hade blivit Pg (Partei-genosse) 1936 vid tjugotre års ålder, men vid mognare år »avnazifierat sig själv», men var nu ändå instämd. Advokaten svarade att det visserligen vore önskvärt att alla ungdomar finge individuell behandling men att det nu inte fanns någonting att göra.

Studenten: Vi unga jurister tvingades inträda i partiet. Vem hade hjälpt oss om vi hade vägrat? Många unga advokater i Hessen har nu satts på gatan med sina familjer och får titta i månen efter arbete. Utan ungdomen finns det ingen demokrati, men behandlar

man oss så här tappar vi lusten att göra något för denna demokrati.

Vid denna passus lyser den rike ynglingen upp och ropar bravo. Advokaten tröstar sin unga kollega med att endast åtalade i klass 1, det vill säga krigsförbrytarklassen, straffas med arbetsavstängning, men en ung flicka protesterar och påstår att arbetsgivare som kanske själva varit Pg rynkar på näsan när de hör att den arbetssökande är en ung Pg. Dessa arbetsgivare är rädda för de nyinförda driftsråden, den industriella demokratins representanter, som hon påstår är mycket värre än die Spruchkammern.

Och säkert har hon rätt. Hela Tyskland skrattar eller gråter åt avnazifieringen, denna komedi där die Spruchkammern spelar en ömklig dubbelroll som vännen i huset, dessa domstolar, vilkas advokater ber den åtalade om ursäkt innan domen faller, dessa enorma papperskvarnar där det hänt att en åtalad i pappersbristens Tyskland uppenbarat sig med hundra intyg på sin oförvitlighet och som tröskar igenom tusentals meningslösa tri-

vialfall, medan de verkligt stora fallen tycks försvinna genom en hemlig fallucka.

Denna ungdom som försvinner ut i Stuttgarts natt har ett värre öde än någon föregående, och i det lilla drama där den spelat med den här kvällen har den kanske inte sagt sanningen om sig själv eller sanningen om det skeende som den med eller mot sin vilja deltagit i, men en sak är säker: att den har sagt sanningen om vad den tycker om sig själv och vad den tycker om en generation som den både fruktas och föraktas av i denna trista förvinter, när stora röda plakat på ruinernas väggar utlovar femtiotusen marks belöning åt den som ger upplysningar som kan leda till gripandet av förövarna av attentaten mot Stuttgarts Spruchkammern.

RÄTTVISANS GÅNG

Det är ont om glädje i efterkrigs-Tyskland men inte ont om nöjen. Biograferna kör för fullsatt hus praktiskt taget hela dagarna ända till nattmörkrets inbrott, och har infört ståplatser för att tillfredsställa efterfrågan. På programmet har de allierade krigsfilmer, alltmedan amerikanska experter på militarism letar med förstoringsglas efter militaristiska tendenser i den tyska litteraturen. Teatern torde ha norra Europas bästa repertoar och världens hungrigaste publik, och danssalongerna, där allierad militärpolis i hygieniskt syfte gör ett par razzior per kväll, har sina kvadratmetrar överbefolkade. Men att roa sig är dyrt. Teaterbiljetter kostar billig tid och dyra pengar. Gratisnöjena är få, och man får ta dem där de finns att ta.

På sina håll i den amerikanska zonen är det ett ganska ofta utnyttjat nöje att bevista en Spruchkammersitzung, det vill säga en avnazifieringsdomstolsförhandling. Mannen med det prasslande smörgåspaketet, som med aldrig svikande intresse ser mål efter mål rullas upp inför sina sällan förtröttade ögon, tillhör stamkunderna i de nakna rättssalarna i halv-bombade justitiepalats, som inte ens har ett minne kvar av den sadistiska elegans som rättvisan annars älskar att omges av. Det är fel att tro att mannen med smörgåspaketet dras till domstolen för att få njuta av den definitiva rättvisans sena triumf. Antagligare är att han är en teaterentusiast som kommit hit för att få sitt behov av scenkonst stillat. En Spruchkammersitzung är verkligen när den är som bäst, det vill säga när samtliga medverkande aktörer är tillräckligt intressanta, ett stycke förnäm, fångslande teater, som med sina snabba växlingar från förflutet till nu, sina oändliga vittnesförhör, där inte en enda liten handling från den åtalades sida under de tolv berörda åren anses för oviktig för att kunna förbigås, verkar praktiskt tillämpad

existentialism. Den atmosfär av dröm och överklighet som dessa rannsakingar av en hel nations beklagliga eller fruktansvärda minnen utspelas i ger en annan litterär association. Man tycker sig försatt till Kafkas fantastiska domstolsvärld i »Processen» i dessa rättssalar som med sina halvt igenmurade fönster, sina absolut nakna väggar, sina kalla glödlampor och torftiga bombskadade möbler och sin belägenhet högt uppe under det trasiga taket verkar som en illustration ur verkligheten till de ödsliga vindskontor där »Processen» utspelas.

Det är betecknande för situationen att en i grunden så allvarlig sak som avnazifieringen i första hand faktiskt blir ett evenemang för en teaterrecensent. Men för en främling får naturligtvis också dessa korta processer, som i regel avgörs på sin höjd på några timmar, ett speciellt intresse därigenom att de med sällsam skärpa ger en bild av tillståndet under Hitlertiden, av bevekelsegrunderna hos dem som blev nazister och modet hos dem som inte blev det. Ur vittnesförhören slår det ofta upp en kall fläkt från skräckens tid, ett

stycke historia som hittills varit osynligt lever upp för några korta, laddade minuter och får liksom luften att skälva i den råa rättssalen. Ja, för den som inte själv var med om ödletiden har dessa domstolsförhandlingar ett fruktansvärt dokumentariskt intresse — men som instrument för avnazifieringen är de odugliga; det måste man hålla med en enhällig tysk opinion om.

Det råder nämligen en rörande enighet om det löjliga, ja förargelseväckande i avnazifieringens former. De forna nazisterna talar förtrytsamt om barbarisk kollektivbestraffning. De andra tycker att några hundra marks böter i varje fall inte är höjden av barbari, men menar att det är slöseri med arbetskraft att hålla denna jätteapparat i gång för små P_g:s, när stora får löpa. Löpandebandstekniken bidrar också ovillkorligen till att gjuta ett farligt skimmer av löje över själva avnazifieringsprincipen. Typiskt för inställningen är att kommunisterna i sin valpropaganda med en travesti på Fallada: Kleiner P_g was nun? vänder sig till de små numren i nazistpartiet, vilkas missnöje med avnazi-

fieringen de försöker uppsamla. Enligt gällande språkbruk heter det för resten inte längre Spruchkammer utan omväxlande Bruchkammer, ungefär kaputtkammare, eller Sprichkammer, pratkammare.

Men pratet kan alltså ha sitt intresse för den som vill veta lite sanning om de tolv årens historia. En dag börjar det med en liten folkskollärare och slutar med en besticklig nazistfunktionär. Det händer i Frankfurt am Main, där die Sprichkammer för en gångs skull är bättre än sitt rykte. Det beror naturligtvis på att där finns domare som inte skäms över sin syssla, som inte väljer varje ord under symboliska bugningar för den anklagade.

Folkskolläraren har instämts som mindre belastad, han har tillhört SA men i övrigt inte gjort något väsen av sig. Det är en liten blek, verserad man som svarar söndagsskolefint på alla frågor. Han berättar om sin barndom, som var fattig och trist, och om hur han alltid har längtat efter att bli folkskollärare. Han var redan på god väg när nazismen kom,

och han ställdes inför det bittra valet: att pliktmässigt bli medlem i någon nazistisk organisation och få sin dröm uppfylld eller att ge upp sin framtid.

— Det var med stor tvekan och efter långa överläggningar med min far som jag beslöt att inträda i en sådan organisation.

— Men varför just i SA?

— Därför att SA enligt min mening var den oskyldigaste.

— »Die Strasse frei den braunen Bataillonen» — kallar ni det oskyldigt? undrar domaren.

Men den tilltalade har sex vittnen på att han är oskyldig, vittnen som betyder att de aldrig har hört honom yppa nazistiska tänkesätt, vittnen som intygar att han lyssnat på utländsk radio (det har alla åtalade gjort), judiska vittnen som har sett honom uppträda vänligt mot judar (sådana vittnen har alla åtalade; de kostar ett par hundra mark stycket) och en rektor, som visserligen inte bevisat någon av hans lektioner men ändå är märkvärdigt välinformerad om dem, och slutligen en liten flicka från skolseminariets bib-

liotek som berättar att den tilltalade är sanningsskär, uppoffrande, plikttrogen, rädd om böcker och snäll mot barn och hundar och som får en liten gråtattack när domaren bryskt säger henne att det inte hör hit. Det mest välgående skälet till att folkskolläraren blir frikänd är emellertid att han har dirigerat en kyrkokör ännu ett år efter det det blivit komprometterande att bedriva kyrklig verksamhet överhuvudtaget. Själve åklagaren ingriper till hans förmån, och saken är klar.

Sedan följer två typiska slentrianfall som mannen med smörgåspaketet ägnar ett förstrött, besviket intresse, mål som är lika vanliga som de tilltalades namn: Müller och Krause. Herr Müller har varit representant på sin arbetsplats för den misslyckade nazistiska fackföreningsrörelse som nazisterna med ovanligt liten framgång i flera års tid försökte blåsa liv i utan att lyckas, men vittnen intygar att han i varje fall inte agiterat genom hotelser. Men två gånger har han burit fackföreningsuniformen, varav en gång på Frälsarens födelsedag. Dessutom har han naturligt-

vis lyssnat på utländsk radio och varit snäll mot en judisk familj. Det blir tvåusen mark i Wiedergutmachung. Uniformen förklaras förverkad, vidare böte den tilltalade en kostym kläder och ett par skor.

Herr Krause har lyssnat till utländsk radio och haft en judisk kusin. Herr Krause, som blev partimedlem först 1940, är en liten hostande bokhållare med nervösa glasögon, vilka befinner sig på oavbruten vandring mellan näsan och bordet. Herr Krause har sexton långa intyg från bankens ledning, från kolleger på banken, från grannar, från en läkare som behandlat honom, från en advokat som haft hand om hans skilsmässa. Herr Krause läser dem alla med en nasal, sövande röst medan rätten långsamt somnar in och bara ett smörgåspapper prasslar långt bak i salen.

Varför blev herr Krause nazist 1940?

Intygen säger att det berodde på en skilsmässoprocess, som inleddes 1930 och som inte lät sig hejdas av nazismens inbrott utan löpte vidare. 1939 hade den gjort herr Krause fattig och maglidande. Driven till förtvivlans brant 1940 och förbigången i befordran av

partianslutna kolleger beslöt herr Krause att ta det motbjudande steget.

Här avbryter honom domaren:

— Det berodde inte möjligen på att Frankrike besegrades just det året, herr Krause, och att ni fann det lämpligast att betyga er sympati för den som hade segrat, i all synnerhet som detta skulle garantera er en befattning med avsevärt högre lön?

Nej, naturligtvis inte. Herr Krause är ingen Nutzniesser, herr Krause ville inte profitera på någon skenbar seger. Skenbar ja — man lyssnade väl på utländsk radio. Dessutom blev herr Krause visserligen befördrad men fick utöva sin tjänst i en bank på östfronten — »och, herr domare, för en man med min dåliga mage» . . . Nej, herr Krause var bara sjuk och fattig, och någonting måste göras för att förhindra en katastrof. I övrigt hänvisas till de sexton intygen.

Under tiden bläddrar försvarsadvokaten i en tjock förordning. Med ett triumferande leende begär han slutligen ordet. Det kanske inte har framgått av intygen, men herr Krause är faktiskt fortfarande anställd i samma bank,

som nu arbetar för ockupationsmakten, och enligt avnazifieringslagen kan av militärregeringen anställda tyskar inte anklagas för nazism.

— För är det antagligt, herr domare, att amerikanerna skulle anställa en misstänkt person i sin tjänst och till på köpet på en så viktig post?

Det blir tyst i rättssalen, och ur dödstystnaden dalar en tjock och ogenomskinlig censurremsa och lägger sig mjukt över förhandlingarna. Herr Krause blir snabbt skild från målet, en liten nervös, ödmjuk, alltid lika tjänstvillig Pinneberg med skilsmässa och dålig mage, som klämmer fast glasögonen på näsan, samlar ihop sina sexton maskinskrivna intyg och stoppar dem i sin skinande portfölj, en liten snäll, kuttryggig man som bugar sig för domaren, bisittarna, försvarsadvokaten och åklagaren och sedan skyndar iväg ut ur salen, lika rädd att komma för sent till sin tjänstgöring på banken 1947 som han var 1924, 1933 och 1940 och i närheten av Stalingrad 1942.

Men sedan kommer herr Sinne, och det är ingen snäll man. Herr Sinne är sjuttiotre år gammal; bräcklig, vithårig och med ett litet docklikt huvud ser han närmast ut som en pensionerad ängel. Men herr Sinne är ingen ängel. Herr Sinne är instämd som aktivist. Han var blockledare i Frankfurt, och inga intyg om att han har varit snäll mot judar eller lyssnat på engelsk radio kan hjälpa honom. Rätten har intyg på att herr Sinne har sagt: Mitt block skall vara judefritt. Rätten har vittnen som berättar att herr Sinne hotade butiksinnehavarna i sitt block med anmälan till högre ort om de vågade sälja livsmedel till judiska kunder. Först efter stängningsdags hade de judiska vittnena bakvägen fått smyga sig in i affärerna för att handla. Ett kvinnligt vittne har ofta sett herr Sinne lyssna vid en judisk väninnas brevlåda. Sonen till en herr Meyer, vars balkong kunde observeras från herr Sinnes fönster, hade en kväll stått på balkongen med en judisk flicka. Dagen efter hade herr Meyer fått en påstötning från Sinne om att han inte borde ha judar på sin balkong.

Under tiden sitter herr Sinne och låter sina ekorrögon fara mellan vittnena, och kanske utsätts man för en synvilla, men plötsligt tycker man att herr Sinne omges av en hinna av kall fasa, denna förtorkade gubbkropp utstrålar en dödsfyla som jagar köldrysningar genom en åhörare på tio meters avstånd.

Ett av de judiska vittnena talar:

I herr Sinnes block bodde en hög partifunktionär, men det är typiskt att vi aldrig var rädda för honom. Men för herr Sinne var vi alla rädda. Herr Sinne tillhörde inte de nazistiska spetsarna, men herr Sinne var en av dessa tysta, trogna, fruktansvärt effektiva kuggar utan vilka det nazistiska maskineriet inte skulle ha fungerat en enda dag.

Herr Sinne reser sig långsamt.

— Herr Cohn, ni hälsade alltid så vänligt på mig varje dag, säger han gnälligt, ni såg aldrig ut som om ni hade någonting att klaga på.

— Herr Sinne, säger domaren milt. Jag är övertygad om att många hälsade artigt på er, därför att de var rädda för er, herr Sinne.

— Rädda för mig? En gammal sjuk man!

— Betrakta denna åldrings ansikte, utropar försvarsadvokaten patetiskt, ser det ut att kunna skrämma någon?

Ett av de kvinnliga vittnena blir hysteriskt.

— Tänk hellre på de gamla judiska herrarnas ansikten i herr Sinnes block, skriker hon.

Herr Sinne förklarar att allt är lögn, den omtalade balkongen är inte synlig från hans fönster, han har aldrig sagt att hans block skall vara fritt från judar och han har inte förbjudit någon att handla i blockets affärer. Målet uppskjuts på en vecka, då butiksägarna skall inkallas som vittnen, och ensam och med blicken fäst mot ett mål i det förflutna vandrar herr Sinne sin väg med en barnslig sjuttiotreårig panna högfärdigt lyft mot föraktet som sorlar bakom honom.

Fallet Walter är enkelt men intressant. Walter själv är en jätte med klumpfot som genast han kommit in kastar sin käpp på bordet och anklagar regeringen i Hessen för besticklighet, men blir brutalt nertystad av domaren. Walter var tjänsteman i en nazistisk

kommission och anklagas för att ha varit an-
givare, men det intressanta är att herr Walter
sitter kvar i samma kommission 1946 och att
det är 1946 som han har haft råd att köpa en
bondgård i Hessen. Han har blivit anmäld av
herr Bauer, en tjock och dum hästhandlare,
som inte ser ut att ha svultit ens ett ögon-
blick i hungerns land. Det visar sig snart att
hästhandlarens bevekelsegrunder inte var så
ädla som man kunde förmoda. De båda her-
rarna har helt enkelt kommit ihop sig om ett
parti illegal havre, avyttrat till en namnlös
amerikansk major, vars existens tidningsrefe-
raten följande dag mycket riktigt inte ens
andas ett ord om. Hästhandlaren har då
plötsligt erinrat sig konkurrentens nazism och
anmält honom. Målet blir uppskjutet på
grund av vittnesbrist, men domaren kan inte
neka sig en sarkastisk anmärkning till häst-
handlaren:

— De gamla herrarna var lättare att ha att
göra med, inte sant?

Men hästhandlaren svarar tryggt:

— De nya går också an, herr domare.

Och det är så sant som det är sagt, det är

det som är det hopplösa, det idiotiska, det tragiska att de nya herrarna i kommissioner och beslutande organ går an för den som är tillräckligt fördomsfri, för den som kan konstn att sko sig med vilket läder som helst. Nazismens offer har det svårare, för dem finns det hinder överallt. De har rätt till sittplatser på tåg och förtursrätt i köerna, men skulle aldrig våga drömma om att begagna sig av den rätten, men för herrar Walter och Bauer har en försyn, som ofta är av amerikansk nationalitet, ordnat frälsande falluckor på avnazifieringsdomstolarnas ömkliga scener.

KALL DAG I MÜNCHEN

I

En förvintersöndag i München med kall sol. Den långa Prinzregentenstrasse, varifrån en av världslitteraturens olyckligaste hjältar en gång startade sin resa till döden i Venedig, ligger övergiven i det frostiga morgonljuset. I hela världen finns det ingenting så ensamt och övergivet som en folktom jättegata en kylig morgon i en bombad stad. Solen glittrar i fredsängeln's guld, denna fredsängel som delar Prinzregentenstrasse i två monumentala mjuka nerfarter till bron över Isar och som Hitler borde haft utsikt över från sitt hus på Prinzregentenplatz. Trädgårdarna i de gamla legationspalatsen ligger fulla av störtade pelare. På den nyfrusna isen på idrottsplatsen åker några morgontidiga amerikaner skridsko, men die grüne Isar är grön som vanligt och

några bomber har lagt pussel med en damm långt nere under bron.

Den smutsiga jeepen kränger vidare längs den långa gatan. Där ligger den stränga regeringsbyggnaden mellan välstekta ruinfasader, där ministerpresidenten doktor Högner några timmar varje dag leker med tanken på att låta Bayern uppsäga bekantskapen med det övriga Tyskland enligt en populär bayersk teori som säger att Preussen två gånger lett Bayern i fördärvet; det får inte göra det en tredje gång. Bayern, som kallblodigt skickar tillbaka evakuerade hannoveraner, hamburgare eller Essenbor till deras hemstäders absoluta omöjligheter, är naturligtvis ett egoistiskt, kallhjärtat och hårdfört land, men det är inte hela sanningen. Åtminstone en fjärdedel av den är att Bayern inte känner någon samhörighet med resten av Tyskland och att det, tvärt emot vad man kanske i allmänhet tror, förekom ett inte obetydligt passivt motstånd mot nazismen just i Bayern.

Men inte långt från Prinzregentenstrasse ligger Bruna husets ruiner; i München utspelades den första blodiga Hitlerputschen 1923,

och resterna av Bürgerbräukeller vittnar ännu om att nazismens historia har djupa rötter just här. Javisst, säger den humoristiske Münchenbon, men kanske beror det på föhn om våren, denna bergvind som ger München en hel månads ihållande huvudvärk, men han påpekar också att sedan nazisterna påbjudit att gångtrafikanterna skulle blotta sina huvuden vid passerandet av Feldherrenhalle, där minnestavlan över putschens sexton dödsoffer sattes upp, avtog gångtrafiken avsevärt i denna förut livligt trafikerade del av München.

Vid Prinzregentenstrasse ligger också die Export-Schau, inrymt i ett av dessa könlösa pseudoklassiska Hitlerbyggen, som ser antika ut först som ruiner. Exportutställningen är en sadistisk inrättning, där kommunala myndigheter med en märklig psykologisk begåvning för en marks entréavgift visar vad Bayerns industri kan prestera, det vill säga vad Bayern kan exportera till Amerika. Där får utbombade husmödrar betrakta läckert drömporslin, som de aldrig skall få äta på, där står jätteflaskor med äkta tyskt öl, som man inte längre får dricka, och där finns praktfulla

tyger, som det är förbjudet att beröra. För den som är fattig och hungrig måste det vara som att hamna i en misslyckad dröm, där allting visserligen är överkligt som i drömmen, men där drömmaren hela tiden är medveten om sin egen hunger och sin egen fattigdom.

II

Från Prinzregentenstrasse kommer man på några minuter till Königsplatz, denna av nazismens arkitekter konstruerade öken, som mer än det mesta avslöjar stillösheten, ödsligheten och den konstruktiva sadismen hos de nazistiska idealen. Man far in genom de smala valven i en trasig triumfbåge eller mellan de sexton Münchenmartyrernas två upphöjda marmorgravar, där de omkomnas zinkkistor med åtta i vardera graven låg nersänkta ända tills amerikanerna vid sitt tillträde förflyttade dem till okänd ort. De före detta gravarna flankeras av två iskalla jättepallats, typiska byggnader från Hitlerepoken, som ser ut som mausoléer, inte över något bestämt dött men över själva döden som prin-

cip. I det ena av dessa mausoléer undertecknades Münchenavtalet 1933. På den tiden var triumfbågen ännu hel, och det är lätt att sluta ögonen och föreställa sig hur kavalkaden med undertecknarnas bilar for genom valven och i en mjuk slinga över torget närmade sig de monumentala gravbyggnader, där världens öde för ögonblicket låg begravet, och denna kalla förvintermorgon skall det hända något som för en timma eller två skall frammana de döda ur deras gravar.

Nedanför triumfbågen håller en musikkår på att formeras. Det kalla solskenet gnistrar i instrumenten, det står en vit rök ur blåsarernas munnar. Man går över detta oändliga torg, som med sin beläggning av väldiga kvaderstenar ger en märkvärdig känsla av att man befinner sig inomhus, i den väldiga förhallen till det stängda slott som man brukar drömma om, och de tunga amerikanska lastbilarna som i hård fart kör längs de vita trafikslingorna in under bågen verkar så lögnaktiga i denna omgivning. Några hundra huttrande personer har samlats framför musiken, där står en kvinnlig amerikansk korrespondent i uniform,

en av dessa sällsamma varelser som förefaller att vara födda med kamera, två lastbilar har kört fram bakom musikkåren och bildar med sina motställda flak en tribun för journalister och talare. Sakta strömmar folk till, klockan tio står det tiotusen och väntar.

Musiken spelar en marsch, som spricker i kylan, Münchens journalister spetsar sina pennor, representanterna för dessa märkvärdiga, tappra tidningar som i stor utsträckning saknar telefoner och skrivmaskiner och arbetslokaler men som ändå på något mystiskt sätt kommer till, som trycks i källare där vattnet står fotshögt när det regnar och tryckeripersonalen måste gå i stövlar, dessa komiska tidningar, som på amerikanernas önskan skall »stå över partierna», vilket har betydtt att mer än en förvirrad Medelmüller i sitt liv- och husorgan på måndagen fått läsa en socialdemokratisk ledare, som förordar skärpt misstänksamhet mot det kristligt-sociala partiet, på onsdagen i samma tidning en kristligt-social ledare, som uppmanar läsaren att se upp med socialdemokraterna och på fredagen fortfarande i samma tidning en kom-

munistisk ledare, som utfärdar en enträgen varning mot socialdemokraterna och de kristligt-sociala.

Journalisterna spetsar alltså pennorna, i högtalarna hälsar en man någon annan välkommen, sorlet tystnar, musiken tiger. En man som lagt av överrocken reser sig och går stelt fram över podiet. Det blir ännu tystare, det blir dödstyst, något av spänningen inför ett ännu inte avlossat revolverskott dallrar i den kalla luften ovanför Königsplatz i München. Mannen som står framför högtalaren är doktor Kurt Schumacher, de tyska socialdemokraternas ledare.

När han sedan börjar tala bryts förtrollningen. Man förstår varför han lagt av överrocken. Doktor Schumacher är en talare som kan prata i kavaj fast det är tio grader kallt utan att frysa. På Kästnerkabarén på Schau-Bude förekommer en Schumacherkarikatyr: en ny Führer som viftar med armarna och tjuter med samma hysteri som den gamle. Karikatyren är feltecknad såtillvida som denne nye Führer har två armar. Doktor Schu-

macher har bara en, men han sköter den på ett fascinerande sätt. Det är inte heller riktigt sant att doktor Schumacher skriker. Det som gör intryck hos honom är snarare hans återhållna lidelse, hans tjurighet, hans absoluta brist på sentimentalitet i tonen, som tillåter honom att säga sentimentaliteter som låter som bittra sanningar, och hans sura vresighet, som så lätt låter sig förväxlas med pålitlighet, och som ibland tillåter honom att säga halvsanningar som låter som helsanningar.

Doktor Schumacher betraktas även av motståndarna som en aktningvärd personlighet och har också utan tvivel en fullt hederlig djärvhet, men ändå förkroppsligar han på sitt sätt tesen om att den tyske politikerns tragedi är att han är en så god talare. Man får ett intryck av att doktor Schumacher förförs av sin publik, att de djärva formuleringar som hans tal flödar över av mer är ett resultat av en växelverkan mellan hans egna och publikens stämningar än en frukt av hans egen genomreflekterade politiska erfarenhet.

Det kan naturligtvis inte ha undgått honom att hans ställning är farlig, till och med livs-

farlig i den mån han blir ett medium för stämningar som i grund och botten inte alls överensstämmer med hans partis politiska linjer. Det skulle vara naivt att anta att de är socialdemokrater, dessa tiotusen på Königsplatz som jublar när doktor Schumacher apostroferar »de sju miljoner frånvarande kamraterna» (krigsfångarna), när han dröjer vid det skändliga Münchenavtalet (som det är särskilt effektivt att dröja vid när man har tiotusen åhörare som står med ryggarna vända mot den byggnad vari det undertecknades), när han kräver Saar tillbaka, Ruhr tillbaka, Ostpreussen och Schlesien. Det är också en illusion, vilket är mer beklagligt, att tro att majoriteten av dessa tiotusen intresserar sig ett dyft för de demokratiska ideal som doktor Schumacher bland annat också företräder.

Förklaringen till doktor Schumachers framgångar som politiker och förklaringen till att han tillsammans med Churchill i många tvivelaktiga tyskars hjärtan intagit de platser som utan tvivel blev vakanta vid sammanbrottet är att han lyckats finna en gemensam

våglängd, på vilken så gott som alla tyskar, oberoende av politisk inställning, kan samlas. Ensidigheten i doktor Schumachers politiska förkunnelse gör den acceptabel också för tyskar som ännu inte övervunnit sin nazism och inte heller önskar göra det. Om man håller fast vid det troliga antagandet att fallet Schumacher i viss mån är ett fall av en publiks förförelse av en alltför skicklig talare yttrar sig detta fenomen här i München så, att talaren redan från början garderar sig mot varje invändning från sin publiks sida, det vill säga han uppehåller sig envetet vid de territoriella orättvisor som även den mest indifferenta tyska massa måste finna upprörande. Bara en enda gång rullar en liten protest upp ur folkhavet. Det är en kommunist som vill låta ryssarna behålla Ostpreussen.

— Det är mej dom har kommit hit för att höra och inte dej, svarar doktor Schumacher med vresig humor och får ungefär niotusen-sjuhundra skrattare på sin sida.

Ja, doktor Schumacher är utan tvivel bra för sitt parti, men frågan är om han inte är

för bra, det vill säga farlig, farlig inte främst genom sina åsikter, som inte bara är hans utan uttalas lika öppet av Neumann i Berlin, Paul Löbe och andra av socialdemokratins ledande män, men mest farlig genom sin enorma popularitet, som kanske vinner valsegrar åt partiet — men vilka segrar?

Det är ett fromt men riskabelt självbedrägeri när den tyska socialdemokratien framställer sina valframgångar som ett bevis på den demokratiska tankens insteg hos tyska folket. I de socialdemokratiska väljarskarorna återfinns åtskilliga som utan tvivel tjasas av tanken att kunna hävda tysknationella åsikter genom att rösta på ett demokratiskt parti, och det föreligger en viktig skillnad mellan partiernas röstsiffror och partiernas verkliga styrka, som bestyrker riktigheten av detta antagande. Det kan vara värt att lägga på minnet att medan socialdemokratins röstsiffror i en vanlig tysk stad förhåller sig till det kommunistiska partiets som sex till ett är förhållandet mellan de båda partiernas respektive medlemsantal tre till två.

När sedan talet är över märker man hur

hjämlös denna länge bräcklige man med det förgrämda ansiktet egentligen är. Talet har hållit honom uppe, talet har värmt honom, nu sjunker han plötsligt ihop, och någon kommer och lindar en halsduk om hans hals och hjälper honom på med rocken. Ensam ger han sig ut i folkhavet på väg till sin bil. Man ropar hälsningar till honom som han inte bryr sig om. Man bestormar honom med frågor som han inte svarar på. Det är dagen före hans avresa till England, och någon ropar: Glöm inte att säga det här i London också, doktor Schumacher! Doktor Schumacher nickar, men han ler inte. Doktor Schumacher ler inte gärna, doktor Schumacher som har vunnit ett helt folks förtroende genom att le så lite som möjligt, doktor Schumacher som har gett så många tyskar en möjlighet att kunna rösta demokratiskt utan att fördenskull behöva vara demokrater, utan alltjämt motsatsen. Doktor Schumacher har naturligtvis inte velat det, men hans på många sätt förnuftiga men ideologiskt alltför flacka gränspropaganda har drivit det därhän.

Vad man kan anklaga denne utan tvivel

mes! begåvade av samtida tyska politiker, som samtidigt är den med de renaste händerna, för är väl knappast hans åsikter om den allierade politikens orättvisor mot Tyskland: att förlama produktionen genom illa organiserade demontage och ge tyskarna allmosor i form av livsmedel i stället för att hjälpa den tyska fredsproduktionen på fötter och på så sätt ge tyskarna möjligheter att själva betala livsmedelsimporten, att använda krigsfångar till tvångsarbete, vilket strider mot Haagkonventionen och är ett högst olämpligt sätt att lära tyska folket att för all framtid respektera den på, de signalerade hårda gränsregleringarna som hotar vitala tyska intressen. Om en tysk socialist som lidit mera eller i varje fall längre under nazitysk terror än någon annan nations socialister framför sådana tankar är inte detta mer otillständigt än när till exempel en engelsk liberalist som Gollancz gör sig till tolk för dem. Vad man kan invända mot doktor Schumacher är att han i sina domedagspredikningar mot segrarna anlägger ett begränsat nationellt perspektiv i stället för ett socialistiskt och internationellt. Det kan in-

vändas att det finns berättigade nationella krav som ingenting har att göra med nationalism eller chauvinism. Men har inte just det tyska ödet lärt oss att gränsen mellan propaganda för nationella intressen och den hästskt manifesterade nationalismen i Tyskland tycks vara till för att överskridas? Borde det inte ingå som ett led i en demokratisk uppfostran att lära ut den för övrigt sällsynta konsten att hålla den gränsen intakt? Mot doktor Schumacher kan man alltså invända att han driver en propaganda som begärligt anammas också av tyska nationalisterna. Ge dem en dos socialism, demokrati och internationalism — och doktor Schumacher blir mindre populär men mer ägnad att föra den nyfödda demokratins talan.

GENOM DE HÄNGDAS SKOG

Snabbare än allt annat slickar skogarna sina sår. Här och där står visserligen en arbetslös kanon mellan ekarna med ett brutet rör, som skamset och buttert glor ner i marken. Skalen efter små brunna bilar ligger nedanför slänterna som jättestora konservburkar. Slarviga jättecampare har varit i farten i dessa de mest ambitiöst välordnade av alla världens skogar. Men ändå har kriget kryssat skonsamt mellan träden och genom de små byarna, som bara upplevde bombanfallen mot storstäderna som röda norrsken om nätterna och kände grunden skaka och hörde dörrar och fönster slå. Något enstaka hus strök väl med av misstag, och dit är byns tragedi koncentrerad. I den lilla byn vid Weser var det en tandläkares hus som blev träffat en vårmorgon mitt under mottagningen, och doktorn, sköterskan och alla de trettio patienterna dö-

dades. Men ute i trädgården gick en man fram och tillbaka och väntade medan hans dotter fick en tand utdragen inne i huset, och i vänt-rummet satt mannens hustru och mor, som också hade följt flickan till tandläkaren för att hon inte skulle känna sig ängslig. Mannen undkom som genom ett mirakel, men hela hans familj gick förlorad, och nu går han sedan ett par år omkring i byn som en det andra världskrigets vandrande minnessten — den över det första världskriget står i en liten lund mellan Wesers strand och det första huset och är fortfarande byns stolthet.

Även de små byarna har haft tid att slicka sina sår. Tandläkarvillans ruin är undanröjd, men efter söndagsbion händer det att man tar promenaden förbi brandtomten och söndagspratar om hur det var den gången, eller man går upp till brofästet och tittar ner i höstvattnet som virvlar kring bropelarnas stumpar. Denna bro sprängdes av hysteriska SS-pojk-
kar ungefär fem minuter över tolv. Deras hatade minne lever ännu lika intensivt i bygden. Oh, sie haben gew-ü-ü-ü-tet — å, de rasade, ja nästan värre än polackerna.

Genom bygatan rann nederlaget i två hela dagar: trasiga, leriga soldater ur die Wehrmacht på cyklar eller till fots och sist i kön folkstormens pojkar och gubbar, snyftande och snubblande genom nederlagets lera. Av segrarna minns man särskilt de käcka skottarna, av vilka ungefär ett dussin ligger begravda på slutningen ner mot Weser under vita kors som slagit ut som vårblommor i höst-rusket. Bybarnen leker krig i förstugorna till de kalla sprängfyllda husen med trasiga flyktingbarn från östzonen eller Sudet. Barnen i byn ligger länge om mornarna för att lura magen att sova över en måltid som den inte kan få. Visar man dem en bilderbok börjar de ofelbart rådslå om hur de bäst skall slå ihjäl figurerna eller djuren i den. Två gånger utbombade småpojkar, som inte lärt sig tala rent ännu, uttalar ordet »totschlagen» med kuslig precision. Byn vid Weser har fått sin folkmängd ungefär tiodubblad på ett år, och nya invånare anländer ständigt till dessa små tegelhus, som redan är inflammerade av de trångboddas hat, avundsjuka och hunger. I ett litet kyffe med smörgåspapper i stället för

glas för fönstren bor Henry, en sudettysk pojke som förlorade en bit av benet i kriget på Östersjön, men som i år förlorat sitt hjärta till engelsmännen som han arbetar hos. Han har fått en klocka av sin engelske major och läser Edgar Wallace på originalspråket om nätterna när det är för kallt för att sova. I ett annat litet iskallt rum får en tysk-ungersk flicka låna en säng om nätterna. Om dagarna hjälper hon till hos byns läkarfamilj eller driver omkring på södra Weserstranden och längtar till Budapest. Hon har försökt begå självmord med sömnmedel två gånger. Nu väntar hela huset på tredje gången.

Ja, de tyska byarna ser läkta ut när man kommer från städerna med deras blödande ruiner, och skogarna är välbehållna, men hälsan är bara skenbar. Jag bor några dar hos en evakuerad familj i en förfallen bondgård, utan jord och djur, i en liten by utanför Darmstadt. Man kommer dit genom en liten ekskog uppklängd på ett mjukt, blått berg. En romersk hålväg skär ner genom berget. Trakten är full av gamla övergivna kvarnar

vid romantiskt brusande bäckar. I ett dike ligger ett sönderblåst kartotek från ett gammalt Wehrmachtslager, men några andra minnen av kriget står inte att upptäcka. Men när vi sitter i köket och pratar en kväll knackar det på dörren, och en liten rödblåst pojke med äppelkinder kommer in i köket och vill leka med husets barn, en liten mager femårig flicka som suttit i källare nästan varje natt i två år. När man frågar henne om hon vill ha en docka till julklapp i stället för sin gamla Seppelchen, som uthärdat lika många källarnätter som hon, svarar hon att hon hellre vill ha en smörgås med riktigt tjockt smör på. Men det är saker man kan drömma om. När hon varit riktigt snäll någon gång får hon en smörgås med margarin och strösocker, och även en sådan smörgås är något att drömma om. Men pojken som har kommit in ser inte ut att behöva drömma förgäves om riktiga smörgåsar.

— Hänschen hat dicke Backen, säger någon, och Hänschen ler tryggt. Ja, lilla Hans har verkligen tjocka kinder, och i högra handen har lille Hans en stor smörgås med gås-

flott. Det blir ett patetiskt möte mellan två sorters smörgåsar, mellan två sorters Tyskland: det fattiga och hederliga, det välmående och tvivelaktiga. Lille Hans' pappa var åklagare i en nazistisk domstol, nu har han dragit sig tillbaka från die Blut och övergått till Boden. Han har — märk väl efter sammanbrottet! — köpt byns största jordbruk, och klarar sig hundra gånger bättre än de evakuerade före detta koncentrationslägerfångar som placerats ut i de fallfärdiga och dåligt underhållna lanthusen i bygden.

Om man är bitter? Javisst är man bitter, men det hjälper inte så mycket det heller. Om kvällarna sitter vi framför spisen och talar om det som hänt och det som händer. Där är en kommunist med nio år i Buchenwald för alltid inristade i pannan och kring munnen och ögonen. Han sörjer den förlorade revolutionen, den häftiga omvälvning som skulle ha blåst sin renande eld över Tyskland och på ett ögonblick bränt ut alla nazistiska föröreningar som nu får frodas och gör Tyskland ännu mer missnöjt, olyckligt och sönderslitet.

Han menar att förutsättningarna fanns, att stämningen för en kortvarig men intensiv uppgörelse verkligen var för handen i april 1945. Soldaterna som kastades tillbaka in över gränserna var förbittrade på Hitlerregimen och skulle ha gjort allt för att göra upp räkningen med den. Koncentrationslägrens massor var beredda att kasta sig över sina plågåre, och i de sönderbombade storstäderna fanns starka antinazistiska aktionsgrupper som förde lokala inbördeskrig mot nazisterna hela våren 1945. Och varför blev det inte någonting av? Jo, därför att de kapitalistiska segrarnationerna i väster inte önskade en antinazistisk revolution. De revolutionära grupperna i Tyskland isolerades av segrararméerna i stället för att dessa skulle ha slagit en skyddande ring av kanoner kring Tysklands gränser och låtit tyskarna själva göra upp med det förhatliga. Koncentrationslägrens revolutionära massor sändes inte hem på en gång utan i små ofarliga grupper, soldaterna frigavs i mycket små kontingenter, och motståndsgrupperna i städerna, som satte i gång med en ofta hårdhänt avnazifiering redan före

krigsslutet, avväpnades av de allierade och ersattes med Spruchkammern, som tillåter nazistiska statsåklagare att köpa bondgårdar och antinazistiska arbetare att svälta ihjäl.

Denna teori, som inte omfattas bara av kommunister, är mycket bestickande och ger bland annat en intressant aspekt på den kommunistiska tesen om en enhet mellan de tyska arbetarpartierna. Förutsättningen för en sådan enhet på en rent antinazistisk grundval fanns utan tvivel under sammanbrottsdagarna, men den drömda folkfronten, som på sina håll verkligen också kom till stånd, sprack efter kort tid. Dess borgerliga beståndsdelar vägrade att samarbeta med arbetarelementen, och schism uppstod mellan socialdemokraterna och kommunisterna. Kommunisterna, som vid alla tänkbara tillfällen av lätt insedda taktiska skäl framhäver sin karaktär av tyskt parti, men betraktar alla krigsfångar som kommer från Sovjet som antiryska propagandister (fast dessa inte kan hjälpa att de är avmagrade), anser att denna utgång är en tysk olycka. Men det finns talrika tyska anti-

nazister som hade önskat en annan utgång, människor som avvisar den enhet utan frihet som kommunisterna bjuder beklagar att inte den antinazistiska entusiasmen från våren 1945 kunde skapa något annat än det system av partisplit och vanmakt inför reaktionen som slutligen segrade. Den tolvåriga drömmen om en revolution dog och Weimarmännen föddes på nytt.

Därför är man bitter, desillusionerad och hopplös. Bitter för de två olika smörgåsarnas skulld och för många andra livsviktiga bagatellers skull. Vi står en stund i skymningen utanför gården och tittar på Burg Frankensteins hökprofil uppe i bergsdimman. Vi står och ser på skogen, som jag har kommit igenom dagen innan, och en av vännerna säger att inte ens den skogen är så oskyldig som den ser ut. Där hängdes i april 1945 tredskande småpojkar som rymde hem till mamma från folkstormen. Lille Hans »mit den dicken Backen» har ätit upp sin smörgås och leker bland ekarna med den lilla magra femåringen. Äktagaren som blivit bonde kör hem dagens sista vedlass från sin skog. Han hälsar

vänligt i år på dem han varit med om att döma för två år sedan. Saluterar till och med med piskan. O, amerikanska ironi! — en nazistisk jurist hämtar sin ved ur den skog där nazisterna hängde barn för snart två år sedan. Och högt ovanför våra ekar, nästan upp mot Frankenstein smäller det skarpt och hårt av skott i skymningen. Det är amerikanerna som ligger i bergen ovanför de hängdas skog och skjuter vildsvin med segerns ammunition.

RETUR HAMBURG

- Amerika.
- Bitte?
- Amerika!
- Amerika?
- Jawohl.

Och det är ingen tvekan längre. Pojken vill till Amerika och det är ingenting att göra åt det. Ingenting annat än att skaka på huvudet och hjälplöst se upp i det trasiga takets moln av järn i mörkret högt ovanför oss. Men pojken som vill att jag skall hjälpa honom över till Amerika böjer sig snabbt ner över min lilla amerikanska kappsäck och smeker den retsamt över ryggen.

- Du jobbar för die Amis!
- Nej.
- Doch!

Det blåser hårt på den sydtyska stationen. Flyktingarna österifrån stampar fötter mellan sina gråa knyten. Trötta krigsfångar på väg hem efter år i Frankrike vankar av och an i det kalla mörkret, förgrämda män i långa franska kappor med ett stort PG (prisonnier de guerre) fastsytt på ryggen. På perrongens pelare efterlyser stora röda plakat en förmynd polsk mördare, en före detta vaktare i ett koncentrationsläger, 160 centimeter lång och pistolbeväpnad. På stationens väggar efterlyser föräldrar på vältextade anslag sina vid fronterna försvunna barn. En astrolog utanför Nürnberg lovar att skaffa dem tillrätta om de skickar honom tjugo mark på posten. På stora affischer varnar en ung kvinna, vars dödskalle svagt skymtar under ansiktsmasken, mot venerisk smitta. Man måste lära sig se döden i varenda kvinna man möter. Ett diagram över könssjukdomarna visar en olycksbådande röd kurva som stiger i en fruktansvärt brant vinkel från juli 1945, den månad när soldaterna börjat akklimatisera sig. På perrongen mitt emot vår sjunger fulla amerikanska soldatpojkar var sin schlager. De

slåss på lek och smällarna från deras handskar låter som trumslag i den kalla tystnaden. En av dem faller svärande omkull över en kärra. Ett par vacklande flickor i deras sällskap fnittrar gällt på tyska. Thanksgiving day.

Om jag jobbar för amerikanerna? Jag förklarar allting för pojken i den uttjänta soldatrocken och soldatmössan, en nederlagets mössa, stukad och djupt nerdragen i pannan. Han blir ivrig och hänsynslös och säger att jag måste hjälpa honom. Han ser på den amerikanska kappsäcken som på en uppenbarelse, en segerns kappsäck med stinn buk och blänkande beslag. Han böjer sig ner över den och berättar om sig själv. Berättar att han är sexton år och heter Gerhard. Han har flytt från ryska zonen natten före den här natten. Klarat sig på ett tåg över gränsen utan att bli hejdad. Flytt inte därför att förhållandena var så särskilt outhärdliga där i Luthers födelsestad, men därför att han är mekaniker till yrket och inte ville bli tvingad att fara frivilligt till Ryssland. Så har han kommit hit utan pengar, utan en människa

att uppsöka, utan ett enda tak att ha över huvudet.

— In Deutschland ist nix mehr los. I Tyskland kan man inte vara längre.

Jag lånar honom pengar till en biljett till Hamburg. Till Hamburg vill han komma åtminstone, han tror att det går båtar från Hamburg till Amerika, båtar att hoppas på. Han försvinner för att köpa biljett, och om han ville kunde han gott smita, låta bli att växla den stora sedeln och försvinna ut i mörkret utanför stationen. Det hade varit normalt, det hade varit normalare än allting annat. Men pojken som vill till Amerika kommer verkligen tillbaka, och när tåget backar in slås vi tillsammans för att få en plats på detta kalla, kolmörka tåg, ett typiskt tyskt efterkrigståg, fast med ovanligt hela fönster och kupéer med bänkar att sitta på. Andra tyska tåg är mörka också om dagen därför att man spikat träskivor över de tomma fönsterhålen. Vill man ha ljus kan man sitta i kupéer utan sådana skivor, men där är kallare och det regnar in.

Av ivriga osynliga händer skjuts man in i

denna nattliga kupé. Det utvecklas små stilla men bittra ordlösa handgemäng i mörkret, trampade barn skriker, otåliga fötter sparkar undan flyktingarnas skrymmande säckar. Den mörka kupén är full men den kan bli ännu fullare. Det är otroligt hur mycket folk som kan få plats på dessa ynkliga kvadratmeter. Först när det är så trångt att det gör ont stängs dörren, det smäller av stängda dörrar i hela tåget och ekar från förtvivlade röster, tillhörande sådana som kommit för sent och måste stanna ännu en natt bland den här stadens ruiner i stället för att komma till andra.

Vi står i en kupé med plats för åtta människor men vi är tjugofem. Tjugofem människor i en kupé för åtta, det betyder att det inte spelar någon roll att värmen är avstängd. Redan innan tåget sätter i gång börjar svetten rinna av en. Det finns inte plats för två fötter, man får stå på en fot men man faller ändå inte, man behövde inte stå på någon fot alls och skulle ändå inte falla eftersom man sitter som ett skruvstäd mellan andra svettiga kroppar. Man kan inte göra en rörelse utan att tillfoga någon annan smärta. Också

toaletten är full av folk, dörren är stängd för i natt men det gör ingenting, dit skulle man ändå inte kunna komma.

Äntligen går tåget, det rycker nervöst i vagnarna och redan själva faktum att äntligen komma i väg gör gott åt ryggen, armarna och magen, allt som sitter i skruvstället. Vi passerar långsamt en bombskadad bro som helt nyligen, efter ett och ett halvt års fred, blivit nödtorftigt iståndsatt. Det är ingen propagandabro av det slag som alltid invigs i tyska journalfilmer i närvaro av en representant för militärregeringen, en borgmästare och en sax som klipper av ett snöre och därmed, säger alla borgmästare, bidrar till att öka förståelsen mellan Tyskland och de allierade. Elakt folk påstår att det alltid är samma bro och samma sax. Men olika borgmästare.

Stadens sista ljus faller in genom fönstret och lyser på Gerhard, som har större vana att äntra tyska tåg än jag och fått en sittplats vid fönstret. Det lyser in på en hel rad trötta gråa ansikten: utsläpade husmödrar som skall ut på landet och jaga potatis i byarna, fångarna i sina kappor som har kommit från Lyon

och som säger när det går så långsamt över bron att när de har väntat fem år på att komma hem kan de vänta de här timmarna också. Sen finns här gott om folk utan erkända existenser: svarta-börs-handlare och andra som far från stad till stad och bara gud vet vad de lever av.

Vi far vidare i det täta mörkret, svettiga, argsjinta, ännu inte tillräckligt utmattade för att ha upphört att irriteras. Men i detta mörker händer plötsligt något sällsamt. Det finns i Tyskland ett slags krisficklampor som man oupphörligt måste trycka in botten på för att få ljus, ett gult stötvis kommande ljus, och lampan surrar som en humla medan den motvilligt släpper ifrån sig sitt ljus. Plötsligt börjar alltså en sådan lampa surra i mörkret nere vid en bänk, och alla som kan tittar dit och ser att den lyser på en handflata, en ung kvinnas hand, och i den handen ligger ett äpple. Ett stort grönt saftigt äpple, ett av Tysklands största äpplen. Det blir alldeles tyst i kupén och det är äpplet som gör det, det är så ont om äpplen i Tyskland. Och äpplet ligger där på handflatan och kan inte annat, men

så slocknar lampan och i den andlösa tystnaden efter mörkret hörs det förfärande tydliga ljudet av ett bitt, den unga kvinnan har bitit i sitt äpple. Det surrar från lampan igen och så ligger äpplet som nyss, klart belyst i handen. Hon lyser noga på bettet, granskar det i skenet från lampan, det är ett utmärkt bitt, ett bitt som man blir hungrig av. Och det är förfärligt så länge detta stora äpple och denna andlösa tystnad räcker. Den unga kvinnan med sina goda tänder som hela kupén känner lyser på äpplet varje gång hon har bitit i det, kanske för att konstatera hur lätt materien besestras.

Men innan äpplet är slut har apatin slingrat sig kring oss. Vi hänger som döda mot varann, lutar oss mot okända axlar och domnar bort i detta kvava rum, stinkande av svett och skämd luft. För att hålla sig vakna till tågombytet talar de tre krigsfångarna lågt och tillkämpat hetsigt med varandra om en tårta, en stor härlig fransk tårta som en av dem ätit i Paris under ockupationen. Han försöker erinra sig denna tårta, hur högt lagret av grädde på den var, om det var konjak eller arrak

i det där hålet i mitten, om han åt den med sked eller kniv eller båda delarna.

Mot slutet av natten stannar tåget på en stor, tom och starkt upplyst station. Det hörs inte ett ljud och inte en människa syns till. Det är som i en dröm. Men plötsligt börjar det eka mellan stationsväggarna, det är en order som kastas ut ur en högtalare. Passkontroll. Gepäckkontroll. Alla passagerare skall lämna tåget med bagage och allt. Efter en stunds väntan på perrongen i Eichenberg, gränsstationen mellan det tyska England och det tyska Amerika, kommer några långa amerikanska soldater. De tuggar tuggummi och går omkring och sparkar på väskor och granskar Ausweise. Gerhard är nervös, han har ändrat lite i sitt pass, låtit skriva sig som jordbruksarbetare i stället för mekaniker för att lura ryssarna, men allt går bra.

Fram till Hannover står vi sedan vid ett fönster och talar om hans liv. Han säger att han är glad över att det gick som det gick med kriget, nu behöver han inte ut och marschera med HJ varje söndag, men ändå säger han att hans tjänstgöring i kriget var *pri-*

ma, ganz prima. Han var mekaniker på en flygplats i Holland och påstår att han aldrig kommer att glömma den tiden. Men nu vill han bort, »i Tyskland kan man inte vara om man är ung».

Innan det blir riktigt ljusst ute utspelas några dramatiska scener på mellanstationerna. Tåget är ju fortfarande lika fullt, men på dessa stationer står förtvvlade människor som har lika stor rätt att resa som vi. Det springer en förtvvlad kvinna och skriker utanför varenda kupé att hon måste till en dödsbädd men inte ens den som skall till en dödsbädd kan komma med det här tåget, om hon inte har kraft nog att tvinga sig med. En stor grov karl tränger sig in i vår kupé, han boxas med den som står i dörröppningen och boxas bättre och kommer med på det sättet, på det enda sättet.

Efter Hannover, när många har stigit av, står det folk med fulla potatissäckar efter linjen. De släpar sina säckar över de ståendes fötter och luktar jord och höst. När de lyfter upp säckarna på hyllorna rinner det jord ur dessa säckar och ner på de sittandes hjässor.

De torkar svetten ur pannan, kvinnor och män, och berättar om en tragedi, en potatistragedi som just har hänt.

En kvinna från Hamburg, som farit till Celle med fyra tomma säckar och en kärra och efter fyra dagars oavlåtliga ansträngningar lyckats fylla dessa säckar genom att tigga hos bönderna kring Celle, hade med uppbyggande av all sin kraft lyckats släpa dessa säckar till stationen. När hon hade kommit dit sken hennes ansikte av belåtenhet, hon torkade svetten ur pannan och det kom dit god jord i stället. Hon hade lyckats. Hon hade gjort vad inte många kunde eller orkade: lyckats skrapa ihop ett helt vinterförråd av potatis åt sin svultna familj. Hon står där alltså på stationen i Celle och är nöjd med sig själv och sina fyra dagar och tänker på den glädje som skall strömma emot henne när hon kommer hem. Hon vet inte ännu att hon är en Sisyfos som rullat sin sten upp på krönet, snart skall den tippa över och försvinna i djupet. Det är så att hon har sina säckar och sin kärra och sina starka händer, men hon kan inte komma med något tåg. Med fyra po-

tatissäckar kommer man inte med något tyskt tåg. Med två kanske om man kan slåss. Hon står hela dagen och väntar på det tomma tåget, det som skall ha plats för hela hennes förmögenhet, men något sådant tåg kommer inte, och de erfarna säger henne att något sådant tåg kommer inte någon annan dag heller, något sådant tåg kommer överhuvudtaget aldrig. Hon blir mer och mer förtvivlad. Hon måste hem till varje pris, hon har redan varit borta mycket för länge och man kan inte gå från Celle till Hamburg. Nu finns hon någonstans på det här tåget, en bitter och hoppöst trött gammal kvinna med en säck potatis på en hylla och de andra och en dyrbar kärra på stationen i Celle.

Kupén är full av potatis, det luktar rå höst och på mellanstationerna står fullt med folk som vill med. Någon kommer in och berättar att nu sitter man redan på buffertarna. Om en stund dunkar det i taket av frysande fötter, ja redan åker man på taket. Det blir olidligt hett i kupén. Jag delar mina torra smörgåsar med Gerhard. Någon drar ner rutan och en liten hand kommer utifrån någonstans

och läggs över rutans kant som i en surrealistisk film. En pojke framför mig tvivlar på den där handen, men en annan slår vad med honom om en allierad cigarrett att det är en riktig hand. Den tvivlande för fram sin egen hand och petar på den överkliga handen, klämmer på den och det är verkligen en riktig hand. Det är en kvinna som sitter hopkrupen på fotsteget och håller sig fast i rutan.

Över Lüneburgerheden faller höstens första snö och de som kommer ner från taket och från bufferterna och bevekande ber att få bli insläppta är vita som bomull. Det börjar skymma igen och några svarta-börs-handlare i kupén utbyter cigarrer och förtroenden med delikata miner. När vi närmar oss Hamburg blir Gerhard orolig. Han tror inte längre på Amerika nu. Amerika var nånting han kunde tro på ett dygns resa från Hamburg. Han vet att det inte finns några båtar men han har inte sagt sig det ännu. Kan han inte få komma med till Sverige? Och det är bara att se upp mot de leriga potatissäckarna på hyllorna och inte kunna säga ett dugg, bara tiga och ha dåligt samvete.

Vi kommer in till Hamburg nära fyra timmar försenade eller tvåhundra-trettio minuter som det heter på inflationens språk. Det snöar och är kallt och blåser. Det snöar över ruiner-na och de smutsiga tegelhögarna och flickor-na från Reeperbahn som är svultna på mat men inte på kärlek. Det snöar över de lata kanalerna där sjunkna pråmar ligger och vi-lar under ett tak av fet olja. Vi går i kylan en bit, Gerhard och jag. Sen måste vi skiljas framför hotellet med skylten No german civilians. Jag skall gå in genom svängdörren och komma in i en matsal med glas och vita dukar och en läktare för musiken, som spelar ur Hoffmanns Erzählungen om kvällarna. Jag skall sova i en mjuk säng i ett varmt rum med rinnande varmt och kallt vatten. Men Ger-hard Blume fortsätter ut i Hamburgs natt. Han går inte åt hamnen en gång. Och det är ingenting att göra åt det. Inte ett förbannade dugg.

LITTERATUR OCH LIDANDE

Hur långt är det mellan litteraturen och lidandet? Beror distansen på lidandets art, på lidandets närhet eller lidandets styrka? Är det närmare mellan dikten och det lidande som vållas av eldens återsken än mellan dikten och det lidande som springer ur elden själv? I tiden och rummet näraliggande exempel visar att det finns ett så gott som omedelbart samband mellan dikten och det avlägsna, det slutna lidandet, ja kanske man till och med kan säga att redan detta att lida med andra är en form av dikt, som känner en häftig längtan efter ord. Det omedelbara, det öppna lidandet skiljer sig från det medelbara bland annat därigenom att det inte längtar efter ord, i varje fall inte i det ögonblick det utspelas. I jämförelse med det slutna är det

öppna lidandet blygt, tillbakadraget och tyst-
låtet.

Medan planet lyfter mot vinterkvällen i ett moln av tyskt regn och tysk snö och den överlevande tyska örnen på flygplatsen försvinner i dunklet under oss, medan Frankfurts ljus släcks i en sky av mörker och den svenska flygmaskinen höjer sig över det tyska lidandet med en hastighet av trehundra kilometer i timmen är det kanske framför allt en tanke som tränger sig på resenären: hur skulle det vara att behöva stanna kvar, att behöva vara hungrig varje dag, att behöva sova i en källare, att i varje ögonblick kämpa med frestelsen att stjäla, att behöva skaka av köld varje minut, att ständigt behöva överleva också det mest svårlevda? Och man minns människor som man träffat och som behöver nästan allt det där. Och man minns framför allt några diktare, några konstnärer, inte därför att de var hungrigare eller led mera än någon annan, men därför att de var medvetna om lidandets möjligheter, de hade försökt mäta distansen mellan konsten och lidandet.

En dag i Ruhr när det har regnat länge och

bagarna inte har haft bröd på två dagar träffar jag en ung tysk författare, en av dessa som debuterat under kriget men som personligen inte förlorat något krig på grund av sina andliga reservutgångar. Han har fått låna en flott schweizervilla mitt inne i en skog och några kilometer rödflammande träd skiljer honom från den brutalaste nöden i det trasiga Ruhr. Det är underligt att komma från en av Ruhrgruvorna på vars botten en förtvivlad gruvarbetare med rödsprängda ögon i ett svart ansikte drog av sig sina trasiga skor och visade mig att han inte hade några strumpor i dem, rätt in i denna höstliga idyll, där själva hungern och frysandet kultiverats därhän att de har fått ett nästan ritualmässigt drag. Det är en märklig upplevelse redan att beträda en oskövld trädgård och att i det boklösa Tyskland, där en bok är så sällsynt att man nalkas den med andakt bara för att den är bok, stiga in i ett rum som är översvämmat av böcker, från Dantes Inferno till Strindbergs.

På denna ö i ett förfärligt hav sitter den unge författaren med det trötta leendet och det adliga namnet och röker cigaretter som han

bytt till sig mot böcker och dricker te, lika bittert som hösten utanför. Det är förvisso ett märkligt liv att föra. Den yttervärld som består av svältande gruvarbetare, gråa hyreshus med utslagna fasader och gråa källarmänniskor vilkas vacklande luftskydds bäddar står i fotsdjupt vatten när det regnar som nu, denna värld är inte okänd här, men den accepteras inte, den hålls på den distans som det opassande förtjänar. Själven är han ytterst ointresserad av det som händer några kilometer bort, hustrun som går ut i byn och sköter om inköpen och barnen som åker tåg till skolan förmedlar den enda stillsamma kontakten med livet och döden därute. Bara någon gång och så sällan som möjligt lämnar han det ensamma huset i den regniga trädgården och reser ut i den motbjudande verkligheten med samma ovilja som öknens eremit drar sig in mot oasen.

Men även en eremit måste leva. Tysklands författare, som inte får ut några böcker annat än i tursamma undantagsfall, lever i huvudsak på att resa omkring och hålla uppläsningar eller föredrag, det är långa, kalla

och deprimerande resor från vilka man återvänder förkyld, trött och ur stånd att skriva. Och det är ingenting att bli rik på eller ens mätt. Har man böcker måste man sälja undan dem för att få te eller socker eller cigaretter. Har man fler skrivmaskiner än man behöver kan man byta dem och få manuskriptpapper i stället, och vill författaren ha pennor att skriva med kan han byta sitt dyrt förvärvade manuskriptpapper mot sådana.

Min vän eremiten håller föredrag om Mörike och Burckhardt, hans två tidlösa favoriter. Samma föredrag höll han i fransktyska sällskap i det ockuperade Frankrike från Paris till Bordeaux. Han säger tankfullt att det var hans bästa tid, han påstår att man lyssnade bättre där, att klimatet i ockupationens Frankrike 1940—44 var gynnsammare för tyska föredrag än ruinernas Ruhr 1946. Naturligtvis, säger han, var jag medveten om läget men varför skulle en militär nödvändighet hindra mig från att bidra till närmandet mellan tysk och fransk kultur. Det låter cyniskt innan man vänjer sig vid det

och ändå var verkligheten om möjligt ännu mer cynisk. I hans bokhylla hittar jag två läckra soldatupplagor av Hölderlins och Mörikes dikter, tryckår 1941. Teoretiskt låter det tänka sig att tyska soldater med Mörikes dikter i innerfickan betvang Grekland, sedan ytterligare en rysk by blivit jämnad med marcken återgick den tyske soldaten till sin avbrutna läsning av Hölderlin, den tyske diktaren som sagt om kärleken att den besestrar både tiden och den lekamliga döden.

Men det finns ett tillfredsställande svar på alla frågor. Grymhet kan förklaras med att kriget har sina egna lagar. Det är inte cynism när denne diktare trots allt säger sig ha uppskattat den franska motståndsrörelsen, ja alla motståndsrörelser utom den tyska därför att den inte var nationellt berättigad:

— Det var bara de som inte kunde hålla käften som kom i koncentrationsläger. Varför teg man inte och överlevde de här tolv åren?

— Hur visste ni att det skulle bli tolv år då?

— Det kunde ha blivit flera. Naturligtvis. Men sen då? Varför inte betrakta också det

här med historiskt perspektiv, varför inte bedöma det som har hänt som om det hade hänt för hundra år sen? Strängt taget finns ju inte verkligheten till förrän historikern satt in den i sitt sammanhang och då är det för sent att uppleva den, att harmas över den eller att gråta. Verkligheten måste bli gammal för att bli verklig.

Och det är så sant. I det här rummet i en villa i Ruhr finns inte verkligheten till. Visserligen kommer frun under eftermiddans lopp gråtande in i det rummet och berättar om ett uppträde i brödbutiken nyss. En man med en stor käpp hade trängt sig förbi de skräckslagna, väntande kvinnorna och tvingat till sig den sista limpan utan att någon i kön orkat hindra honom. Men för den födde klassikern är intet intermezzo tillräckligt pinsamt för att tvinga den beklagliga verklighet, som utspelas just nu, in på hans liv. Vi sitter i det begynnande dunklet och talar om barocken, hela rummet är fyllt av barock, på bordet ligger tjocka tyska avhandlingar om barocken som byggnadsstil. Han är i färd med att skriva en roman från barocken efter ett

ofullbordat uppslag av von Hofmannsthal och läser nu allt om barockens arkitektur för att kunna bygga upp en sann verklighet åt sina människor, som inte skall bli maskerade nutidsmänniskor med brödproblem och hungertankar utan riktiga barockmänniskor av barockkött och barockblod som tänker barocktankar och lever barockliv. Barock — det kan tyckas vara ett föga tidsenligt sätt att leva i de begynnande hungerkravallernas Ruhr. Men tidsenligt? I denna diktarverkstad där tiden inte finns till förrän det är för sent.

M̄en var sätter lidandet in? Han börjar tala om lidandets lycka, om lidandets skönhet. Lidandet är inte smutsigt, lidandet är inte ömkansvärt. Nej, lidandet är stort därför att lidandet gör människorna stora. »Vad är förklaringen till den gamla tyska kulturens erövringar om inte det att det tyska folket fått lida mer än andra folk!» Man kan inte övertyga honom om att lidandet är något ovärdigt. Den romantiske historikern inom honom erkänner lidandet som den starkaste drivkraften till stora mänskliga handlingar, den födde klassikern som drivkraften till stor litte-

ratur, som inte nödvändigtvis behöver vara litteratur om lidandet.

Vid middagsbordet talar hans mor, vars aristokratiska blekhet är en produkt av lika delar adel och undernäring, med samma njutningsfulla glädje om det tyska lidandets lycka. Vi äter potatis och grönkål därför att det för ögonblicket inte finns något annat att äta, och familjemedlemmarna trugar varann att ta lite till fast trugningar strängt taget blir ironiska. I denna högt kultiverade familj används hungern som ett njutningsmedel. Måltiden får en särskild betydelse eftersom det är den näst sista skrivmaskinen som äts upp. Jag äter lite, högst en tangent eller två. Sedan återvänder diktaren till den sista skrivmaskinen och barocken, som han aldrig lämnat, och jag åker ut i det Ruhrområde som är så lite barock som möjligt. I trädgården möter jag de två hemvändande skolflickorna, Maresi, döpt efter en novell av Lernet-Holenia, och Victoria, efter segern över Frankrike 1940, barn som är bleka, mest av undernäring. Men när bilen far tillbaka genom Düsseldorf är det en barockens knubbiga ängel

jag tycker mig se avteckna sina spökvingar mot de mörknande ruinerna.

En månad senare i Hannover i en målares ateljé. Vi talar om sammanbrottet och den nya tyska konsten. Jag har sett några märkvärdigt oberörda utställningar. Den intressantaste kanske av en grupp idealistiskt kommunistiska konstnärer, inte märkvärdiga som målare men som programmatiker. I ett vackert textat utställt program tillkännager de sin anslutning till världens omorganisering till en jättefackförening. Alla nuvarande enheter utbyts mot sammansättningar med ordet *Werk-*. Man skall inte längre tala om konstnärer utan om *Werkleute*, inte om ateljéer utan *Werkstätte*, inte nationer utan *Gewerkschaften*. Och så vidare. Där fanns också en programmatisk ruin. Den programmatiska ruinen är en helt orealistisk ruinkuliss i fonden. Framför den två lekande barn med blommor. Dålig teater och ingenting annat. På en annan utställning var det vanligaste motivet inte ruiner men huvuden från sönderslagna klassiska statyer liggande på marken med nederlagets *Mona Lisa-leenden*.

— Men om jag målar ruiner, säger målaren i Hannover, gör jag det för att jag tycker de är vackra, inte för att de är ruiner. Det finns massor av fula hus som blivit skönheter efter bombardemangen. Museet i Hannover ser riktigt skapligt ut som ruin, särskilt när solen bryter genom det sönderslagna taket.

Plötsligt griper han mig i armen. Vi tittar ut på den trasiga gatan. En procession med svarta nunnor, en av världens ordentligaste syner, avtecknande sig mot en av de oordentligaste: en liderlig ruin med klängande rör och galgformade balkar.

— Jag skall måla det där en gång, inte därför att det är en ruin men därför att kontrasten är »so verdammt erschütternd».

I Berlin den 3 februari 1945 under ett bombardemang. Det är ett datum i ett romankapitel, publicerat i en tysk tidskrift och ett av de få vittnesbörd av en ung tysk författare som griper ur det nyss tilländalupna lidandet. Det skildrar en spårvagnskonduktörs sista eftermiddag. Det är en man som kommer hem och finner huset tomt vid en onormal tidpunkt. Dottern lider av epilepsi och allt kan

ha hänt. Och medan ett amerikanskt storangepp sätter in mot Berlin drar spårvagnskonduktören Max Eckert ut på en fruktansvärd odysseé som slutar vid den underjordiska station där hans anhöriga med all säkerhet bränts ihjäl till oigenkännelighet tillsammans med tusentals andra. I ett raserianfall överfaller han en polis som hälsar honom med Heil Hitler och blir skjuten. Det är ett bistert och frostigt utdrag ur en kommande roman, »Finale Berlin», som förefaller att bli en lidandets kollektivroman, en tolkning av det fruktansvärda lidande, den bombades, som är gemensam egendom för varje tysk storstadsbo och fortfarande lever i sinnena som bitterhet, som hysteri, som livsleda, som kärlekslöshet.

Under tiden har det svenska planet höjt sig ytterligare över det tyska lidandet. Vi flyger över Tysklands vita kvällsmoln och det är gammaldags isrosor på fönstren. Men ungefär tre tusen meter mycket snett under oss lever en kvinna endast för att kunna skriva en stor roman om ett annat lidande: koncentrationslägerfångarnas. Hon har själv suttit några år i

ett läger för politiska förbrytare. I det lägret tillhörde hon den så kallade Rilkegruppen, en liten fanatisk grupp kvinnor som under rastningarna med fara för livet samlades i ett hörn av lägerområdet och viskande läste dikter av Rilke för varann. Men det är inte sitt eget lidande hon vill skriva om, hon vill skriva om ett som är större: sin mans. Han satt åtta år i Dachau och har blivit gubbe tjugo år för tidigt: vithårig, stapplande, talar med kvävd röst. Nu försöker hon få honom att tala: på kvällarna innan de somnar, på nätterna när de ligger vakna, vid måltiderna, men han förstår henne inte, han förstår inte att hon skulle vilja skriva om det som han har lidit. Och ingen i umgängeskretsen förstår henne, inte han som nyligen har kommit tillbaka ur rysk fångenskap och i häftig motsats till de flesta andra hemvändande blivit en fanatisk ryssvän, därför att han inte blev skjuten vid tillfångatagandet. Han togs vid Stalingrad, och nu berättar han oupphörligt om hur hans medsoldater en gång klädde ett broräck med nakna ryska lik för nöjet att få ett unikt kameraskott. Han kommer aldrig att kunna

förstå att han tilläts överleva. Den praktiska, utåtvända Anny, som satt tre år i politiskt tukthus och just har återkommit från en tre dagar lång tjugomilsresa för en säck potatis, förstår henne lika litet.

Men kvinnan som vill skriva berättar bitert att på ett år har hon inte fått veta mer än detta om sin mans lidanden: Någon har rymt under natten, och i gryningen ställs alla interner upp och får stå i givakt i hållregnet hela dagen och nästa natt och hela nästa dag. Den som inte orkar är förlorad. Vid middagstiden återförs den förrymde, vakterna spänner på honom en jättetrumma och hela dagen får han defilera framför sina kamrater, trummande en marsch, hela dagen samma marsch, sin egen dödsmarsch. Han stupar vid midnatt och det är sista gången de ser honom.

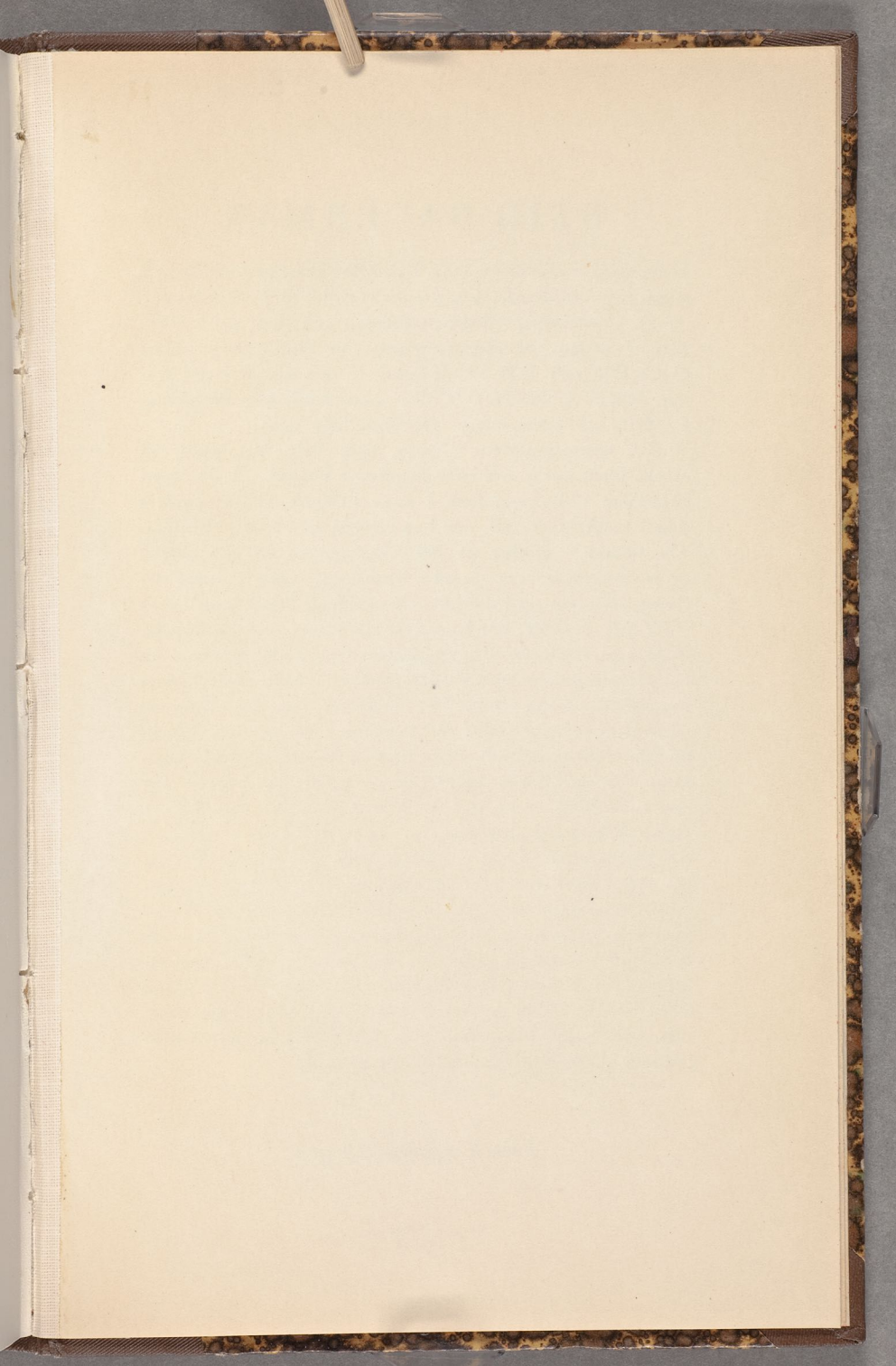
Det är en fruktansvärd episod, men den räcker inte till en bok, och hon får aldrig veta mera. Lidandet är lidet och sen bör det inte finnas längre. Detta lidande var smutsigt, vedervärdigt, lågt och litet, och därför skall man inte tala om det eller skriva om det. Distansen är för kort mellan dikten och det li-

dande som varit störst, först när lidandet har blivit ett renat minne kan det vara tid. Och ändå hoppas hon fortfarande, varje gång hon är ensam med honom hoppas hon få höra de ord som skall ge henne kraft att doppa sin penna i lidandet.

Tretusenfemhundra meter. Isrosorna tättnar på fönstren. Månen är uppe och bär en ring av köld. Positionskortet kommer. Vi flyger över Bremen men Bremen syns inte till. Det sargade Bremen ligger dolt under tjocka tyska moln, lika ogenomträngligt dolt som det stumma tyska lidandet. Vi flyger ut över havet och tar farväl av det höstliga, bottenfrusna Tyskland på detta rullande marmorgolv av moln och måne.

INNEHÅLL

Tysk höst	7
Ruiner	27
Bombad kyrkogård	37
Den fattiges tårta	47
Konsten att sjunka	57
De ovälkomna	68
Rivalerna	80
Förlorad generation	88
Rättvisans gång	100
Kall dag i München	115
Genom de hängdas skog	129
Retur Hamburg	139
Litteratur och lidande	153

STIG DAGERMAN

är framför andra ångestens, livsskräckens fantasifulla och suggestiva skildrare i den yngsta svenska författarfalangen — sin inställning till livsproblemen och sina stora litterära gåvor har han dokumenterat i de båda idéromanerna *ORMEN* och *DE DÖMDAS Ö* och senast i sitt drama *DEN DÖDSDÖMDE*, som med stor framgång uppförts på Dramatiska Teaterns lilla scen.

Det människolivets elände, som Stig Dagerman så starkt förnummit och som inspirerat honom till de symbolistiska skräckscenerna i hans tidigare böcker, mötte han i konkret gestalt, när han hösten 1946 av tidningen »Expressen» sändes ut till kontinenten för att skriva en serie artiklar om dagens Tyskland. Och i dessa artiklar, som han nu i samlad och utvidgad form framlägger i *TYSK HÖST*, har han givit sin första rent realistiska skildring. Diktaren Stig Dagerman framträder här som en fullgången journalist — dock med bevarande av diktarens temperament och blick. Det Tyskland, som gått fram ur nazismens och det andra världskrigets epok, ser han främst ur lidandets synvinkel. Sina iakttagelser knyter han samman till en allmän skildring av tyska stämningar och tyskt tillstånd — av det Tyskland, där det inte längre finns välbärgade personer och medellösa som i normala samhällen utan endast mycket fattiga och mindre fattiga, ett hopplöshetens land, där man vant sig vid att sjunka. Stig Dagermans fortlöpande kommentarer till det skådespel han bevittnade, kommentarer genom vilka han söker sig fram till en utpräglad självständig och temperamentsfullt hävdad ståndpunkt, kommer att ge ökad stimulans åt debatten kring den fråga, som länge varit och säkerligen länge kommer att förbli en av västerlandets viktigaste: det tyska problemet.

Pris 5 kronor 75 öre